

261515

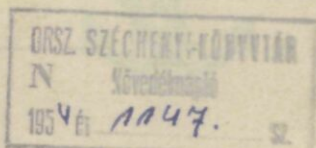
II. RÁKÓCZI FERENC
EMLÉKEZÉSEI ÉS VALLOMÁSAI

OFFICINA KÖNYVTÁR 15.

A szemelvényeket fordította és bevezette:

GERÉB LÁSZLÓ.

261515

OFFICINA NYOMDA ÉS KIADÓVÁLLALAT
BUDAPEST 1942

II. Rákóczi Ferenc

(1676—1735.)

Thököly Imréhez fűzik gyermekkorának első eleven emlékei, a nyers tanulatlan fiatalemberhez, aki mostohaapja volt. Meg Munkácshoz: anyja, Zrinyi Ilona várvédelméhez. Majd idegen eröszak ragadja el anyjától, otthonától, bazájától. Kül-országi papok iskolái nevelik pappá, németté. — De nem lett pap. Félig gyermek, egyetemi hallgató, mikor nagykorúvá lesz, átveszi országnyi kiterjedésű uradalmait, beutazza Itáliát, érdek-bázasságot köt egy soslátott német tucathercegnővel, kezdi végtelen pörösködéseit testvérnénjével, Bécsben telel, Magyar-országon nyaral, henyl, kártázik, vadászik...

Mégis nemzeti hőssé kellett lennie. Nem lett német. Vérében hordta végzetét. A Rákócziak, Zrinyik, Báthoryk, Frangepánok örökségét. Futott előle — hasztalan. Az ország viharos multú, legnagyobb nemzetségeinek utóda, hősök, fejedelmek, vértanuk leszármazottja. A bécsi udvar még nevét is gyűlöli, gyanakvása a végletekbe hajszolja. Másfelől a magyarság hívja az öröklött vezérségre, A szabadságért! Kezdi a parasztok. Aztán összeség az urakkal. De azok még ráérnek, vadásznak, hivatalokért kacsintgatnak. Ő komolyan veszi a dolgot, külföldi támogatást keres. Levélhordója azonban Bécsből küldött agent provocateur. Az operett-összeesküvés idő előtt vértanuvá avatta volna, ha regényes módon meg nem szökik az osztrák börtönből. Évekig bujdosik lengyel földön, a Szobieszky halála után végleg szétszűllöt, korrupt országban, bécsi bérnyilkosok és emberrablók elől. A kitűnő jezsuita iskolának hasznát veszi: francia hadimérnöknek öltözik és várat épít. És közben tovább hajszolja a külföldi segítség délibábját.

De az idegenek nem segítik. Tőle kérnek segítséget a ruszin és magyar jobbágyok. És az erdélyi fejedelmek utóda, a magyar gróf, német birodalmi herceg, II. Rákóczi Ferenc szinte új Dózsa Györgyként jelenik meg a kárpáti határon, a bunkókkal fegyverzett lázadó jobbágyok és körözött rablók szedett-vedett népsége élén. Zászlaja alá özőnlük a nép és mikor a vakhír elestét költi, üvöltének fájdalmukban. Ugyanakkor —

ö maga jegyzi fel — megrögzött osztálygyűlöletüknél fogva, egy bocskoros nemest nem akartak tisztul elfogadni. — Ezek Rákóczi vezérségének mézesbetei.

Aztán a parasztmozgalomból nemzeti mozgalom lesz. Jönnek a nemesek is, előbb a szegények, aztán a többiek, majd a főurak. Paralizálják a parasztlázadást, majd fölébe is kerülnek s Rákóczi nem veszi észre, hogy az ő ideális szabadságharca hogy kezdődött s hogyan vált a nemesi sérelmek gravaminális harcává. Nem forradalmár lélek, nem népvezér, nem az erős akarat embere. A kantár soha sincs az ő kezében. Reprezentál és adminisztrál. Sokrétű, művelt lelkek módjára kritikus és tétozózó. Tudja, hogy országos meg hadi dolgokban tapasztalatlan fiatal ember. Erzi intelligenciája fölényét s utólag mindig igazolva látja véleményét, de hiszi, hogy az idősebbek többet tudnak; hagyja, hogy tanácsban, csatatéren lehurrogják a nagyhangúak, akik csak rangját tisztelik, nem szellemét.

Igy válik bukott vezérré, száműzötté. A férfikor küszöbén. Vállalja szerepét, nem rezignál, erőt érez, hogy mindent újra kezdjen. Becsületes lelke aztán csalódásból csalódásba bukik. A lelkiismeretlen diplomácia bitegeti, mumusnak használja, mint „emigráns kormányt”, hogy aztán szerepe végeztével, eldobja, mint felesleges eszközt. Így Nagy Péter cár. A porosz király sürgősen eltanácsolja országából. Az angolok minden viszességgel fogadják, csak nem engedik partra szállni. Aztán az öreg XIV. Lajos udvarában reménykedik és csalódik a békekötés eredményében. Most már csak a francia udvar kegydíjasainak számát szaporítaná, ha ... ha nem lett volna a Fejedelem, aki nemcsak indulásakor vívta ki népe ragaszkodását, de becsülését is kiérdemelte mindétiglen.

Mert a lélek, a lelkiismeret embere volt. Vallomásaiban őszintén tárja fel magát. Ő is gyöngö, esendő. Mi a gyöngéje? Eleinte szereti a kátyút. Sívár házaselete kezdetén ideális szerelem fűzi titkos valakihez — s ez megóvjá becsületét. Az ideál meghal. A nagyúrnak minden lehetősége megvolt arra, hogy ne ismerjen korlátot; ebben is csak léha korát követte volna s a léha kört, melybe vetődött. De a Vallomások írójának kevés a vallanivalója. — Büjdosása elején egy lengyel főúri hölgy szándékának és személyének pártfogója. Aztán

mindene. De Rákóczi elhagyja, mikor követni kell félmeztelen jobbagyait. Évekig nem ismer nőt, nincsenek magánügyei. Fejedelem. Nyargal kurucával az ország egyik végétől a másikig, tanácskozik, tárgyal, kormányoz, vezényel. Csak mikor a trencséni csata után összeomlik a mű, szalad ki vigaszért, erőért barátnőjéhez. Aztán ismét elhagyja, hogy kövesse emigrációs ábrándjait. Evtized múltán, mikor Rodostóban felesége halála hírét hallja, életkedve még egyszer fellobban: hűséggel, becsületesen visszakivánczik lengyel földre, hogy elvehesse régi szerelmét. De a világpolitika nem engedi...

Élete nagy fordulatán akkor már régen túl volt. Még Versaillesban történt, hogy megpróbált olyanná lenni, mint a többiek... Évekig kacérkodott vele egy hölgy s ő évekig küzd lelkiismeretével, tétovázik. Végre vallomással közeledik, de a lelkiismeretes küzködővel csak játszottak: kudarcot vall. Fogadalmat tesz: többé nincs számára nő, nem vesz kezébe kártyát. Élete: klastrom. Ideje lelkigyakorlatok és írás közt oszlik meg.

Ezt csak rövid időre szakította meg utolsó politikai csatlódása: török kalandja. A Napkirály halála után már csak ötödik kerék volt a francia udvarban. A török pedig hadba keveredett a Habsburg birodalommal. Ott próbálkozik. De a török is csak ijesztgetéssül tartja s nélküle köt békét. Franciaország nem fogadja vissza. Így lesz belőle a rodostói remete.

Ezzel, 1719. esztendőjével zárulnak önéletrajzi írásai. Tudta, hogy akkor lépett ki a történelemből, további sorsa már nem érdekelheti a világot. Annak megírása már Mikes Kelemenre maradt... Fejedelmek számára írt imádságos könyve, elmélkedései, fiainak szóló parainesis mellett nevezetes munkája a franciayelvű „Emlékezések a magyar háborúról” s a latinnyelvű „Egy bűnös vallomása”. Utóbbiban születésétől a szabadságharc kezdetéig, majd a harc végétől 1719-ig mondja el életét. Ezek az önéletrajzi munkák szomorú írások. Nem a Rákóczi induló hangján szólnak, legfeljebb Rákóczi kesergőjével. Nem kacagányos, deli kuruc vitézeket mutat nekünk; írásaiban tudatlan, felelőtlen, megbízhatatlan emberek vonulnak fel, balfogások, szerencsétlenségek — az emigráns keserű ítélletével.

Nem termett népzéérnek, szabadsághősnek. Ha a sors kegyes és békés időkben legitim fejedelemül adta volna őt Ma-

gyarországnak, nagyemlékezetű alkotó válhatott volna belőle. Erre képesítette nagy műveltsége, kötelességtudása, igazságérzete, lelkiismerete. A parlagi országban gyökeret verhettek volna így csak efemer kísérletei: a nemzeti udvartartás, művelt, nemesi testőrség, a zene, színház, a képzőművészet — Kupetzky, Mányok pártolása és az irodalom, melynek még a bűjdósók kis világában is a maga tevékenységével teremtett iskolát: egyetlen tanítványával, Mikes Kelemennel. — Lobogói így is emlékeztették a világot, hogy él még a magyar s a pár esztendeig tartó magyar szabadság, függetlenség el nem múló nyomot hagyott a nemzedék emlékezetében. Nem őseink ország-lása, hanem az ő ingó trónusa tette halbatatlanná a Rákóczi nevet. Méltán van így, hiába vetette alulra a politikai konjunktúra, az opportonizmus hiába tagadta meg száműzetésében.

Írt szorgalmasan és sokat a bűjdósó. Eltávozott tőle minden: a haza, otthon, vagyon, feleség, gyermekek: Őt négyéves kordig szoptatta Zrinyi Ilona. Az ő felesége dajkaságba adta újszülötteit; apjuktól elzárva dudvaként nőttek fel s elkallódtak. Nem maradt más a Fejedelem mellett, csak Isten és az emlékek. Az emlékek, melyek csak fájtak, csak mardosták. Pedig harcra nem volt eredménytelen. A Kollonicsok, Caraffák korának örökre végezt vétett. Rákóczi mintegy öt éves valóságos uralkodása ereje tudatára ébresztette a nemzetet, a tisztaemlékű Bűjdósó távoli képe pedig még negyedszázadon át rémítgette a bécsi udvart. A magyarai nem tekinthették többé duvadnak. Elni hagyták. Es kénytelenek voltak tűrni, hogy megerősödjék. Rákóczi szabadságharca nemzetmentő volt, ha nem is érte el eredeti célját. De ezt Ő még nem tudta. Nem is merte bánytorgatni, miért volt úgy, ahogy volt, miért nem másképp. Mert a túlerőnek győznie kellett? Mert a főúri vezérek tehetségtelenek voltak? Mert a világhelyzet másképp alakult? Mert ő hajlott a sok avatatlan tanácsra? Mert a parasztkatonák csak addig lelkesedett, míg azt hitte, hogy az ő ügyéről van szó — mikor látta csalódását, már csak a zsákmány érdekelte, az ellenségtől szaladozott? Délibábos kísérlet lenne ábrándozni erről. Rákóczi se igen teszi. Egyre ismétli, megnyugtató benne és Emlékezései befejező mondatában is hajtogatja: ember tervez, Isten végez — dicséretessék az Ő szent neve mindörökké!

G. L.

A felvidéki zendülés

(1697.)

Erdély elfoglalásával a bécsi udvar úgy érezte, hogy helyzete most már biztos: — Fokról fokra hozta nyilvánosságra régóta követett szándékát: elkobozni Magyarországot sarkalatos szabadságait.

Buda elfoglalása és amint elmondtam, Erdély fondorlatos megszállása után, 1686-ban országgyűlésre, Pozsonyba hívta a királyság rendeit. Az összehívásnak nyíltan okát adta: koronázzák meg örökös királyul a császár fiát, József főherceget. Megválasztatásáról tehát már szó sem volt. Ez az eleve való döntés merénylet volt az ország régi szabadságai ellen. Véghezvitelének előmozdítására a teljes hatalom minden kellékével állította Felsőmagyarország élére a nápolyi Caraffa tábornokot. Caraffát kegyetlenség és bosszúvágy fűtötte. Nem törődött a császár amnesztiarendeletével. Eperjes városában a főbb nemesek ellen általános vizsgálatot rendelt. Azzal gyanúsította őket, hogy új zavargásokat terveznek. Itélőszéke az ország minden törvényével és jogával ellenkezett; bíráit és tetteit a történetírás ítéletére bízom!

Meg kell azonban említenem, hogy borzalmas vérpadot állított fel, melynek Nero óta nem hallottunk mását. — Főrendeket és a nemesség számos vezetőjét ezen gyötrötte és szaggatta szét kegyetlen kínok közt hóhérok keze, ugyanakkor: amikor Pozsonyban József koronázásával és jogának örökösödésével foglalkoztak.

Ott meg Draskovics gróf, a német erőszakosságoknak nyíltan ellene szegülő országbíró halt meg hirtelen. A közvélemény ezt a ráköszöntött serlegbe vegyített méregnek tulajdonította. A főrendek úgy megrémültek, hogy ettől fogva senki se mert ellenkezni a németekkel. Így nemcsak törvénnyé tették az ausztriai ház fiágának örökösödési jogát, de József törvényrendelte esküjének tartalma is, az ország rendjeinek megkérdése nélkül az udvar kényére maradt. —

Az adókról és természetbeni hadiszolgáltatásokról se tárgyalt az országgyűlés. Ráhagyta az udvarra. Ezeket a német se-

regek hadbiztossága rótta ki kénye-kedve szerint s hallatlan, barbár módon hajtotta be a nyomorgó néptől. Erről még részletesebben fogok szólni.

Igy folyt ez az országgyűlés felülmondott évétől kezdve 1697-ig s ez okozta a nyomorgó nép hatalmas fölkelését. Vezetői Tokaji Ferenc, Szalontai Pál és még hárman-négyen voltak; részint jobbágyaim, részint szabadosaim. Mind Sárospatak helységemben laktak. Mielőtt fegyvert fogtak, hosszú hónapokon át tartottak összejöveteleket regéci erdeimben és hegyeimben s kemény esküvéssel kötelezték magukat titoktartásra. Sokan tudtak erről, mégis egész télen át lappangott a dolog s az új eseményekre való tervezgetés és készülődés terjedt a nép között. Csak arra vártak, hogy a német katonaság elhagyja téli szállásait.

En minderről nem tudtam. Folytattam vadászkirándulásaimat és bár teljes hétig időztem a hegyek közt, ahol a gyűlések folytak, a legkisebb gyanúságra se támadt okom.

Június havában feleségemmel, szokás szerint, Szerencsbe költöztem át s a hó utolsó napjaiban Tokajba tértem. Három napig vadászgattam sátorozva Balsánál levő erdeimben. Július 2-ának, Boldogasszony ünnepének közeledtével azonban elhatároztam, hogy ájtatosság céljából Patakra térek vissza. Két nappal az ünnep előtt felkerekedtem Szerencsre. Innen nehéz szekerekkel küldtem előre podgyászomat. Ez vasárnap volt. Úgy terveztem, hogy másnap feleségemmel együtt vadászgatva indulok nyomába.

Hétfőn hajnalban gyalogos vadászatra készültem, midőn két sebbel-lobbal érkezett parasztot jelentettek be. Velem akartak beszélni. Alkalmatlan kívánságukon elcsodálkoztam, de rögtön bebocsájtattam őket. Híradásuk megdöbbenett: német katonaság őrizte pataki és tokaji váraimban, egyazon időben, éjszaka kettőkor, falhoz támasztott lajtorjákon hatoltak be törökök, tatárok és Thököly hívei. Az őrségeket leölték. Nagy sokaságban lepték el a környéket és egy részük elhatározta, hogy engem a maguk részére szereznek.

Hinni se tudtam mindezt; visszatartottam a hírmondókat, hogy megfenyítsem őket, ha lóvátettek. Mégis parancsot adtam minden holmim bemálházására. — Szerencstől Tokajig két órányi az út. Alig végeztek szavukat az első hírhozók, be-

szédüket máris megerősítették mások: üldözött, halálrakeresett német katonák.

Udvartartásom lovai feleúton Tokaj felé legeltek. Nem voltak se szekereim, se podgyászom. Csak egy hintóm maradt, melyen a nők szoktak utazni. Ezt nagyhamar befogattam, feleségem lóra ült. A lovak érkezését lesni öröket küldtem ki: a síkságon már messziről láthatták jöttüket.

Minden késedelmet hosszúnak éreztem. Tájékozatlan voltam az új fölkelés tekintetében, nem értettem. Vigyáznom kellett, hogy bölcs és óvatos eljárással elejét vegyem a bécsi udvar könnyen támadható gyanúságának. Elhatároztam, hogy Kassára menekülök, ahol erős német őrség van. Ott jóbarátom parancsnokol, Nigrelli gróf, a Felvidék kapitánya.

Alig fordítottuk azonban Kassa felé a zablát, gyorsan hírmondók érkeztek s jelentették, hogy arra már bevágták az utat. Kockáztatni mit se mervén, Szendrő felé fordultunk, melynek várát szintén németek őrzik.

Ejszaka tíz óra tájban érkezünk oda, a vár kapujának megnyitását semmiképpen ki nem eszközölhettem. Kénytelenek voltunk a helységben maradni s türelmetlenül vártuk a hajnal hasadását. Bizonytalanságban, szorongva töltöttük az éjt. —

A szendrői várparancsnok, Guadagni gróf: félénk, gyanakvó, öreg olasz.* Nem volt tanácsos sokáig itt időznöm. Megírtam Kassára Nigrelli grófnak okaimat, hogy miért kényszerültem kerültre s másnap a hegyeken át Selmechánya felé fordultam, ahol fiamat, mint modottam, Hellenpach báró (jónevű orvos) gondoza.**

Te tudod csak, Uram, minő szorultságban voltam. Hirtelenül, váratlan okból elvesztettem mindenemet és a legnagyobb inségbe jutottam. Pénzem nem volt s nem is várhattam elvesztett, elfoglalt jószágaimról. Magyarországon időznöm sem volt tanácsos, mert a németek előítélettel, elfogultsággal viseltettek ellenem és gyűlölték házamat. Nyugtalanása-

---

* Gvadányi József grófnak, „A peleskei nótárius” költőjének nagyatyja!

** A fejedelem első fiacskája; négyéves korában meghalt.

gomat növelte, hogy sejtettem az elkövetkezendőket, amiért nem volna szabad elhagynom a hazát. —

Ennyi kellemtelenség közt nehéz volt látnom feleségem bajoskodását. Férfias lélekkel viselte a nehézségeket. Noha többnyire gyöngélkedett, kitartott a szinte éjjel-nappal való lovaglásban. Ismertem a népnek általános osztrák gyűlöletét, ezért ha lassan is, de állandóan utaztam, hogy a zendülés híre meg ne előzzön. Csak annyit pihentünk, amennyi embernek, lónak erőgyűjtésre kellett.

Ha nem tévedek, Szendrőből való kiindulásunktól számított negyednapra értünk Selmecre. Itt többnap pihenőt terveztem.

De akaratod másképp határozott felőlem, Uram s megújítottad fenyítetésemet.

Érkezésünk utáni napon éppen ebédeltünk. Szolgáink szerte a városban. Egyesek a szakadatlan útban elrongált lószerszámokat javíttatták, mások saját dolguk után jártak.

Ekkor hirtelen felhangzott az utcán szaladozó nép lármája. Kiküldtem megtudni, mi ez. Jelentették, az egész várost felzendítette és megzavarta az ellenség közledtének híre. Egy rész holmiját csomagolta, más a hegyi barlangokba, tárnákba, aknába cipelte motyóját. Voltak, akik fegyverkezni rohantak, mások menekülést fontolgattak. Zugolódással, lármával minket vádoltak, hogy futásunk hozta nyakukra az üldöző ellenséget. Követelték letartóztatásunkat, hogy kiadatásunk árán nyerjenek kegyelmet. Szorultságomat növelte kétéves gyermekem otléte. Szolgáim városszerte elszéledve, lovaim szerszáma iparosok kezén. Tanácstalan voltam. Menekvésre nem volt eszközöm s az ellenség közeledtének veszedelme nőttön-nőtt. Percről percre fokozódott a zavar s a szállongó hír valóságát megerősítette a várbeli ágyú ismételt dörrenése.

Hozzád folyamodtam, Uram, Te meghallgattál és megsegitettél engem! Hellenpach báró négy lovacska teremtett elő a női hintó fogatául, a gyermeket dajkájával a kocsiába tettük. Inségemben Tavernat (Thavonat) báró, a bányák ügynevezett kamaraispánja száz aranyat kölcsönzött. A nap már nyugovóra hajolt, mire lóra szállva, a minket zavarogva szidalmazó és vádló nép közepette kimentünk a városból.

Szűk utak környezik mindenfelé a völgyben fekvő várost. Ezeken haladtunk. De alig távoztunk mértföldnyire, midőn gyermekem kocsijának vezetésére visszahagyott lovászmesterem jelenti, hogy a hintó eltört, nem mehet tovább s a nyomában haladó szekér se előzheti, oly szűk az út. —

Meghagytam, hogy kevés lovasom közül néhányan a hintó körül maradjanak s ha az ellenség nyomon jönne, a gyermeket lóháton hozzák utánam. Ne kapkodjanak, hanem minden kéz minden eszközzel a kocsi helyrehozásán munkálkodjék.

Ezalatt feleségemmel én hegyi ösvényeken és csapásokon, sötét éjszaka, fák homályában és sziklaszakadékok közt Tapolcsány felé haladtam tovább abban a reményben, hogy nyugalmat és pihenőt találunk Erdődy grófnénál, rokonomnál; két év előtt az ő kastélyában szület feleségem. Én a kalauz után haladtam, lovam nyakára vetett kantárral, közvetlen mögöttem jött feleségem. A sűrű fák homályában a lomboktól alig, hogy egyenesen ülhettünk a nyeregben; füttyentéssel jelezgettük, mennyire vagyunk egymástól. Így bajoskodtunk éjhosszat. Napfölkeltkor az említett kastélyhoz értünk.

De alig zárult be mögöttünk a fegyveresek őrzötte kapu, már innen is, onnan is, mértföldnyi távolságból jelezték az ellenség közeledésének hírért az őrségek és kastélyok. Ez volt a második ágyúlövés. Bevett szokás szerint, a harmadik lövést az ellenség megpillantásakor teszik. Feleségem fáradt volt; elhatároztuk, hogy addig várunk.

Félelmünket oszlatta a brandenburgi választófejedelem katonasága, négy ezred, mely a környéken volt télre szétszállásolva s most ellenállásra gyülekezett. De mindezeknél inkább az tartóztatott vissza, hogy végre megtudjuk, mi történt fiunkkal a törötten hátrahagyott hintóban. —

Első vigasztalásunk kedves zálogunknak egészségben, ép-ségben való érkezése lett aznap alkonyatkor. A kijavított hintón jött meg. —

Bécsbe érkezve, először Kolonics bíborosnál tettem látogatást. El akartam üzni rólam alkotott balvéleményét. Elmondtam, mi történt velem. Tanácsára a császárhoz mentem tudomására hoztam enyéim balvégzetét, feltártam előtte jószágaim elvesztése okozta inségemet és támogatását kértem.

Az új fordulat felkavarta az udvart. Az egész hadsereg ugyanis már a török határon gyülekezett, Pétervárad táján, hogy megkezdje a hadműveleteket. Az ellenséget, melyet a török császár jelenléte lelkesített, hír szerint, Drinápoly felől Nándorfejevárr, vagyis Belgrád irányában közeledett. Jöttére nem volt tanácsos az erőket megosztani. Viszont a tűzbejött nép dühét is csillapítani kellett, különben Magyarország egész népe csatlakozik hozzájuk, hiszen egyazon elnyomatásban, egyazon ígát hordják. Ellenállás nélkül pusztították a nemesek javait és halálra keresték az osztrákokat. Thököly emberei nem is voltak köztük, de a török had közeledtével a Tisza és Kőrös közti síkságon át könnyen csatlakozhatott volna hozzájuk Thökölynek valamely odairányítható serege. —

A bécsi udvar eközben megtudta a zendülés valódi állását és eredetét: kiderült, hogy a felkelésnek nincs is vezére; mindez csak a zavargó nép zagyva mozgalma és csődülése. Saját jobbagyaik fosztogatják a nemeseket és jószágaikat; elfogják és megölik azokat, akik nem akarnak hozzájuk csatlakozni.

Előbb hát Pálffy János gróf kapott parancsot, hogy szedje össze a hozzá önként csatlakozó ráccokat és környékbeli magyarokat, majd a hadseregből Vaudemont herceget küldték ki mintegy két ezrednyi vértess lovasságával. Mielőtt azonban ezek megérkeztek, a téli szállásról késedelmezve kiinduló s így oda közelebb levő gróf Schlick-féle lovasezred megfordult s a hirtelen tűzvész oltására nyargalt. Jöttének hírére a zavargó nép inkább dühösen, mint elszántan sietett elébe, harangodi pusztámra. Számuk nagyobb volt, de kiképzésben és tapasztalatban messze alatta maradt. Nagyonbbrészt lándzsával, fejszével, bunkóval voltak fegyverkezve. Vakmerően az osztrákokra rontottak, kiket az első hirtelen támadás megingatott. Az ütközet hevében azonban megérkezett Deák Pál magyar ezrede, a nép hadát megkerülte, hátbatámadta és hamarsággal megfutamtította. Így lett a győzelem az osztrákoké. —

Elég ennyi a mintegy három hónap alatt lezajlott történetről. Rövidség okából hagyom csak említetlenül, hogy az osztrákok, mint beszélük, adott szó ellenére, minő kegyetlenségeket üztek paraki váram megadása után. Hosszú ideig tanu-

sítozták ezt a szerencsétlen karóbahúzottak és felakasztottak közöttak mentén függő tetemei.

Nem panaszlom mészárlásukat és pusztításukat jószágaimon és szinte minden ingóságomon. Pedig, az utóbbit amint említettem, a zavargó nép kézrekerítette, sértetlenül megőrizve helyezte el váramban, részben kifejezett vonzalomból, részben, hogy csatlakozásom felől bizalmat ébresszen azokban, kik húzódoztak a hozzájuk állástól.

Mert Tiedéi voltak, mindeneket adó és igazító isteni Főlség. Mindenben imádvá csodálom gondviselésednek rendeléseit. S Te határoztál úgy, hogy minden a németek javára fordult...*

Összeesküvés, fogság, szabadulás

(1699—1701.)

Tudomásul kellett vennem, a bécsi udvarnak rám vonatkozó szándékait: fel akarta forgatni nyugodalmas életemet, melyet jobbadán vadászgatással töltöttem. Meg kellett győződnöm arról, hogy ennek az udvarnak politikája titkos tanácsban határozta el tönkretételemet és házamnak Magyarországból való kiirtását. — Megértettem, hogy ezért hajszolnak perlekedésbe nővéremmel s keresetten hamis ürügyekkel ezért gyanúsítanak nyíltan azzal, hogy részem volt az előbb elmondott mozgalmak szításában. Kinsky miniszter bizalmasa, Marsigli megszűgta nekem, a parasztmozgalmak idején, midőn azzal a szándékkal mentem Magyarországba, hogy Vaudemont herceghez csatlakozzam, ha vissza nem tértem volna, elfogatásomat már elhatározták s a nevezett herceg erre a parancsot is megkapta.

Igy romlott helyzetem napról napra s egyik zaklatás követte a másikat. Veszélyes volt Bécsset elhagynom és birtokaimon tartózkodnom, de ugyancsak teher volt Bécsben lételem is. A telelő német katonaság távollétemben tönkretette

---

* A Vallomásokból (Confessio peccatoris). II. Rákóczi Ferenc önéletrajza ... kiadja a Magy. Tud. Akadémia ... Budapest 1876. 50—58. l.

nyomorult jobbágyaimat s ha ott voltam, csak keseríthettek panaszaikkal. A Te füledhez is elhatoltak ő, szegények Atyja s minden bizonnyal ezért nem maradtak el következményeik.

Pogány zsarnok módjára járt el a császári had a pénz kicsikarásánál és fölébe még gaztetteket követtek el. Aki nem tudott fizetni, meggyalázták feleségét. A férjeket kényszerítették, hogy ezt a tartozás törlesztése címén túrják s jelenlétükben foganatosították a végrehajtást. Másokat megvertek; akárhányan belehaltak a verésbe. Bármilyen sértést, vagy nyomorúságból fakadt zokszót halállal toroltak. Gonosz indulattól hajtva, ilyen és hasonló kiagyalt kínzásokat művelt a közkatona a paraszton, tiszt a nemesen. A panaszok kivizsgálását úgy végezték, hogy egyetlen német esküje többet ért a magyar tanuk szavánál; így még gyakran az ártatlanokat ítélték el és büntették meg. A rontásra összetartó hadirendben a tiszt szemet hunyt a közlegénynek, a tábornok a tisztnek... Így kuszálódott össze az ország törvényes kormányzata. A tartományoknak, vagy ahogyan nevezzük: a vármegyéknek, fő- és alispánjai meg a kisebb tisztviselők nem végezheték hivatalukat. A kötelességükben buzgólkodókat elnevezték rebelliseknek, aszerint bántak velük, szidták, sőt meg is verték őket. Hiábavaló volt mindezt az udvarnak jelenteni: az eljárás költségei csak növelték a terhet, melyet a németektől kiszipolyozott népnek kellett fizetnie. —

(A továbbiakban a szerző arról beszél, hogy a töröktől visszafoglalt területen, miképpen semmizték ki birtokaiból a magyar nemeseket, hogy osztogatták földjeiket idegeneknek; továbbá, hogy az alkotmány mellőzésével miképpen kormányozták az országot bécsi rendeletekkel.)

Szemlélődésemben váltig zaklatott hazám nyomorúsága. Mit főznek erről a bécsi miniszterek tanácskozásai, jobban tudtam, mint a főrendek gyülekezete, mert állandóan németekkel társalkodtam. Napról-napra érzékenyebben tártad elém a sanyarúságokat, Istenem és szívemet, lelkemet felindítottad.

Utoljára elvégezted, hogy a nővéremmel való pereskedés során egyre jobban megismerkedtem Bercsényi Miklós gróffal, az ungi főispánnal. Váraink szomszédsága folytán aztán gyakrabban látogattam. Vadászás közben tartózkodó bizalmassá-

gunk növekedett és nyájas barátsággá fejlődött. Így hát egyikünk is, másikunk is fel-felhánytorgatta gondjait s mindketen töprengtünk a segedelmen.

Bercsényi váltig csodálkozva és vigasztalódva vette észre, hogy szívem a német öltővet alatt magyar és bizony hazasze- rető. A nemzet eddig másképp vélekedett rólam s ezért senki se mert nekem az ország, a haza dolgaival előhozakodni. Sóhajtoztak is emiatt egymás között némely előkelő, tekintélyes nemesek. Aztán váltig megörvendeztek, amikor a gróftól megtudták titkosabb felfogásomat. Mert törzsökös házamnál, őseim- nél fogva, csak az én személyem egyesíthette az egyenlőran- gúak akarátát és szerezhette meg külföldi keresztény fejedel- mek barátságát. Bárki másnál inkább én érvényesíthettem a békeszerződést, melyet dédnagyatyám kötött Nagyszombatban Ferdinánd császárral: akkor ezzel szerzett érvényt az ország szabadságainak, melyek aztán jobbára elsikkadtak. A szerződéshez a francia és a svéd király is csatlakozott, hatálya utódaikra is kiterjedt; erre hivatkozni már egyedül csak nekem állt jogomban. Mindezek felvetése hozzám hajlította a főurak és nemesek lelkét, kik eddig félték tőlem; idegenkedtek szokásaimtól, ruházatomtól, életmódomtól és főképpen a paraszt mozgalmak idején tanúsított császárhűségem miatt. —

Elkövetkezett a század utolsó éve: 1699. Folyamán köl- csönös bizodalommal, baráti beszélgetések közt kezdtem fel- tárni gondolataimat Bercsényi gróf előtt az ország bajainak és nyomorúságainak orvoslása felől: annyi esztendeje kísérlete- zünk a császári udvarnál eljárásokkal, nyílt panaszokkal, kér- vényekkel és emlékiratokkal... ebből semmi javulás se re- mélhető! Ne akarjuk hát folytatni ezeket, de vessük le a nya- kunkra nehezedő igát!

A belső állapotokat tekintve azonban mindenfelől lebírhatatlan nehézségek meredtek elénk: az országban számos a császári katonaság; a várakban, városokban sűrűn őrségek; kincstárunk üres, pénz országszerte alig; hadi felszerelésünk semmi.

Ha pedig a külső helyzetre, Európa állapotaira vetjük szemünket, itt sincs kevesebb nehézség: Francia- és Törökországgal meglévén a békesség, az ausztriai háznak egyetlen el-

lensége se maradt. A törökön aratott sorozatos győzelmei pedig olyan rémületet keltettek a barbár nemzetben, hogy attól semmit se várhattunk. Magyarország északi szomszédját, a lengyelt tekintve, ugyancsak zavaros volt a remény képe. — Egyenletlenség magvai voltak ugyan szerte Németországban is, de ezek kicsírázása távoli reménység volt. —

Igy firtatva királyok és fejedelmek állapotát, fontolgattuk a reményt, de tanácsot nem találtunk.

Te azonban, birodalmak és országok sorsát igéddel kormányzó, megfoghatatlan Gondviselés, elhatároztad, hogy összezavarod Európa minden ügyeit, országokat és királyi trónusokat forgatsz fel és változtatsz meg: így adtál utat terveinknek!

Bécsben voltam, midőn a ryswijki béke* megkötése után, Európa összes fejedelmei számolni kezdtek a gyatra egészségű II. Károly spanyol király halálával s tárgyalni kezdtek ennek a királyságnak örökléséről. Midőn ez hirtelen forrongásba hozta lelkiüket, a dolgok egyszerűbe új fordulatot vettek. —

Vadászattal, látványosságokkal mulatott az udvar Bécs-ujhelyen, hol a nyári napok hevét a közeli Alpok fagya hűsíti, midőn Franciaország, Anglia és Hollandia követei közölték, hogy államaik titkos tárgyalásokat folytattak és kölcsönös megállapodásra jutottak** arra nézve, hogy a spanyol király halála esetén, országát felosztják. Határidőt szabtak a császárnak nyilatkozatuk tudomásulvételére.

Mindezt én maguktól a követektől tudtam meg, akik jó barátaim voltak. Megsejtettem a jövődő eshetőségeket és a küszöbön álló háborút. Jókedvűen Magyarországra tértem, hogy a dolgok alakulását elmondjam barátaimnak.

Egy értelemmel azt határoztuk, hogy szándékainkat a francia király tudomására hozzuk és pártfogását kérjük. Hozzá folyamodnom dédnagyatyám szerződése jogosított fel, mely a szerződő felek utódaira is kiterjedt. . . Már csak azt a kérdést kellett eldöntenünk, hogy közlésünket szóval tegyük-e meg:

* 1697. szept. 20. Lezárta XIV. Lajos francia király hódító háborúit Angol-, Német- és Spanyolország ellen.

** Londonban 1699. június 11-én.

küldjünk-e megbízottat a nevezett király követéhez, vagy okosabb-e, ha magának a királynak írunk. —

Végre is e kétségek közt úgy rendelkeztl, Istenem, hogy ügyünket közvetlen levéllel terjesztjük a királyhoz. Egy volt csak a nehézség: ki vigye a levelet?

De hamarosan ez is elintéződött.

Volt házamban bizonyos Longuevall nevű, állítólag liégei származású nemes. Százados volt a bádeni herceg gyalogezredében. Leleményes eszű, jó felfogású és nagy olvasottságánál fogva művelt ember. Ezek történte előtt három évvel véletlenül ismerkedtem meg vele. Úgy hittem, annyira csügg érdekeimen, hogy hűségére a gyanu legcsekélyebb árnya se vetődhetett. Ezrede a szomszédságban állomásozott. Feletteseitől gyakran kért szabadságot, hogy udvaromban tartózkodhassék. Minden úton-módon és minden igyekezetével kivívta jóindulatomat . . . végül bizalmamat is. Azt hittem, ennyi idő alatt számos esetben meggyőződhettem hűségéről. Ezredének állomáshelye utóbb megváltozott; az árvai helyőrséghez került, mely elég messze van jószágaimtól, ahol tartózkodtam. Ebben az időben azonban fölkeresett. Magánügyei intézésére haza, Liégebe készült és rendelkezésemet kérte: volna-e számára valami megbízásom.

Úgy láttam, itt a ritka alkalom, hogy levelet küldjek Franciaország királyához. Küszöbön állván feleségem újbóli lebetegedése, vele együtt Bécsbe készültem. Rendelkezéseim vételeire tehát Longuevallt is odahívtam s nagyjából felvilágosítottam szándékaim felől. Készségesen hozzájárult és megígérte, hogy utazásának ürügye alatt Párisba is elmegy.

Igy egyengetted utaimat, kiismerhetetlen Gondviselés, melyekkel ingoványba vezettél, hogy megnyilatkozzék nekem nagyságod a maga idején. — Téged dicsérlek, Uram, nem magamat, a föld porát, midőn ez írásomban megvallom, hogy a Te segítséged, a Te világosságod tanított meg személyesen kitapasztalnom ezeket. Mert a magyar nemzet ügyét úgy vettem kezembe, mint a Te ügyedet. Azt hittem, Te hívtál el erre engem. Közvetlen a Te gondviselésedbe ajánlottam magamat. És Te nem is hagytál el engem. Megadtad hogy egyenlő lélekkel türjem a jó- és balszerencsét. És megvallom Dáviddal, az is jó, hogy megaláztál engem: így tanultam meg igazlá-

tásodat. Meg is kellett tanulnom ezt az általad vezérlette úton: mert megpróbáltam az emberi létnek úgyszólván minden állapotát s megértettem, mily boldog az, ki törvényed szerint jár. Megértettem, mondom, a szegények sanyarúságát, a gazdagok hiuságát és hogy maga a legfőbb emberi méltóság: a fejedelmi trónus, a bíbor is csak fényes nyomorúság. —

Az ügyek állásáról tudattam barátaim értekezletét. Bercsényi kivételével, Longuevall még névről sem ismerte őket. Aztán állapotos feleségemmel lassú, a nyári hévséget kerülendő, többnyire éjszakai utazással Bécsbe indultam.

Itt 1700-ban, az új évszázaddal új fiúgyermek-áldással áldottál meg, Uram, ki születén József György nevet kapott s kinek valóban Te magad viseled gondját, árvák Atyja. Mert három hónapos volt, mikor alkalmas személyek gondjára bízva, anyjával elhagytam Bécset; aztán ellenségeim hatalmába került és többé nem láttam.* —

Október hó vége felé Longuevall feljött Bécsbe, hogy átvegye utasításaimat és a levelet, melyet, mint mondtam, vele akartam küldeni a francia királyhoz. Ennek megfogalmazásánál és megírásánál őt vettem igénybe, mert akkor még nem tudtam eléggé ezt a nyelvet. Zárt ajtók mögött ő mondra nekem tollba a leveleket; az egyik Barbesieux miniszternek szült. November elején kezére bízam és útnak indítottam... Bécsi tartózkodásom félesztendejéről csak ezt az egyet tartom feljegyzéseméltónak. A többi idő hívságokkal s a fajtalan Babylon henyeségével telt el.

November közepén már téli köd és sűrű, havas fellegek tették bizonytalanná a dunai hajózást. Ifjui kedvemben azonban, miután a gyermeket Schilling asszony gondjára bíztuk, feleségemmel hajóra szálltunk. A rövidülő napok s a gyakori szelek miatt álldogálva, a szokottnál hosszabb ideig tartott utunk a folyó hátán Pozsonyig. Itt az ország főurainak népes gyü-

* A fejedelem nagyobbik fia, 1737-ben Rodostóba ment és átvette apja örökségét. A török fel akarta használni a Habsburg birodalom ellen akkor kitörő háborúban. A hadjárat folyamán 1738. nov. 10-én halt meg. Mikes Kelemen megértő szomorúsággal szól róla 118—144. leveleiben.

lekezete közepette folytak az úgynevezett „rövid perek”. Bizalmasaink alig tudták meg érkezésünket, a hajóhoz özlöltek s váltig lakomára hívogattak. De nem akartunk kiszállni a hajóból.

Az ellenszél egy napig tartóztatott, másnap elhagytuk a partot. Végül is elúntuk a lassú hajókázást, Komáromban postakocsira szálltunk és szárazon utaztunk Budára. Itt vártuk be podgyászainkkal visszahagyott hajónk megérkezését. Szekereim, lovaim s udvartartásom, minden szükségesséssel már idejében ott voltak.

Pár napig itt nyugodva, Gyöngyösre, a magam városába mentünk és ha nem csalódom, ott töltöttük a karácsonyt.

Itt vettem II. Károly spanyol király halála hírért. Régen várták ezt Európa összes fejedelmei. A dolgok képe megváltozott.

Nem tanításoddal egybezengő lélekkel fogadtam ezt a hírt, Istenem! Mohón lestem, mi újat hoz az eset, de nem tudtam a jövőt, nem féltem a közvetlenül rám leselkedő bajtól.

Elég nyugodt lélekkel vártam hírvivőm leveleit... Melőzőm utazásom részleteit. Renyhén éltem akkor is, vagyis: szokásom szerint loptam a napot. Vadásztam és más hasonló hiábavalóságokkal töltöttem a február hónapot. Ha nem csalódom, úgy emlékszem, Sárosban voltam s ide érkezett meg Longuevall a francia király miniszterének, Barbesieuxnek hozzám szóló levelével: közölte, hogy királya jóindulattal van irántam. Küldöttem pedig előszóval tudatta, hogy az ügy folytatása céljából a magam és társaim nevében meghatalmazó levél küldését kéri.

Elhatároztam, hogy e célból Munkácsra megyek s közben ott értekezem Bercsényi gróffal, valamint a többiekkel, kiket odahívunk.

Két nap múltán, a hamarság kedvéért, hegyeken át, hóbefújta utakon indultam. Farsang végére értem Ungvárra. Kétségtelen, hogy különös gondviselésedből történt, végtelen Jószág: a veszélyes ügyet csak felületesen tárgyaltuk. Ottlétem egész három napja vadászattal telt, csak futólag beszélünk Longuevallal a teendőkről és részben keresett, részben megfontolt okkal ki-ki úgy vélekedett, hogy halasszuk el a tár-

gyaláshoz kívánt meghatalmazó levél elküldését. Nem akartam azonban megszakítani a francia udvarral alig kezdett levelezést, tehát Longuevall tollbamondása alapján, újabb levelet írtam a miniszternek: a többször említett írás hamaros küldését ígérve, a király kegyéért köszönetet mondtam.

Néhány nap múlva a várakozó Longuevallt magammal vittem Munkácsra, majd elindítottam.

Nem tudom, Uram, mai napiglan, mi módon járt el ez a csalfa ember: eleve bérelte fel a bécsi udvar elárulásomra, vagy saját gonoszsága vitte rá erre a bűnre? Mitse sejtettem arról, hogy mit végeztél felőlem, mi vár reám. —

A bűjtöt s a rákövetkező husvéti ünnepet Munkácson töltöttem.

Elközelegvén megostoroztatásom órája, nem törődve a rendkívüli vízáradás nehezítette utakkal, elhatároztam, hogy meglátogatom gyengélkedő feleségemet, kit Sárosban hagytam vissza. Pár napi ott tartózkodás után, a vadászatra szánt tavaszi időt Szerencsen akartam tölteni. Ezért udvartartásom nagyobb részét, könnyű testőrcsapatomat és kevés udvarnokomat magam mellé vettem. Útközben a podgyással Szerencsre irányítottam őket, magam Sáros felé fordultam.

Szívem alázatában imádom, ezeket írva is csodálom láthatatlan Kezedet, mindeneket igazító és kormányzó Gondviselés! Emlékezetembe idézem vakmerőségemet, midőn megvetettem az útnak veszedelmeit. A zuhogó, átlábolthatatlan vizeken, melyek elsodrották a hidakat, úgy keltem át, hogy a hintóba fogott lovak úsztak, a kerekek alig értek talajt. Ily veszedelmeknek tettem ki magamat, nem tudva, mi elébe sietek. Mert ifjúi lelkülem gyönyörködött a nehézségek leküzdésében és bűnös hajlandóságomban bizony megkísértettelek Téged, véghetetlen Jóság. Vessződet egyre magamra ingereltem renyhe étetemmel és tisztátalanságaimmal. Szerettem a veszedelmet... megérdemeltem, hogy rajtavesszek.

Győzelmeskedve a mondott nehézségeken, sértetlenül értem Sárosba. Feleségemet lábbadozva találtam.

Vacsora után, kártyajáték közben adták át nekem testvérenéném levelét. Hozója a vízáradások és kiöntések miatt elég sokáig kóborolt, Munkácson keresett. Ebből tudtam meg, hogy

nővérem Bécsben levelet kapott, melynek tartalma szerint, a Bécsből elinduló Longuevallt Linznél elfogták és letartóztatták. Magyar főnemesek veszedelmes tartalmú leveleit találták nála. Látván, hogy bajba került, az egyik levelet lenyelte.

Nem ismétlem, Uram, le nem írom lelkem különféle indulatait, mi rohant meg, mikor ezt olvastam. Örök bölcsességben jobban láttál engem, Te, kinek e vallomást teszem! Te adtál erőt, hogy palástoljam lelkiállapotomat a velem kártyázó német tisztek előtt. De az ostoba játéknak hamar véget vetettem. Szorongó lélekkel Hozzád folyamodtam, tanácsot kértem, mitévő legyek.

A jövőt sejtve, a szomszédos Lengyelországba kellett volna futnom. De készpénzem nem volt s ezen elakadt utam. Bízam Longuevall hűségében is: hiszen hír szerint, egy levelet lenyelt. Ez maradásra ösztönzött. — Elhatároztam a kétes lehetőségek bevárását.

A bekövetkező esti órákban hamarosan nyugovóra tértem. De lelkem ezer gond közt hánykódott, került az álom. Nem Tőled: emberi töprengéstől vártam segédelmet. Mégis nyugalmat színélve, állapotos feleségem mellé feküdtem.*

Ekkor, április 28-án, éjszaka 2 óra körül felserkentem: a hálószobánk felé nyíló kis fülkéből szokatlan zaj ütötte meg fületem. Valóban, a második ajtó nyílt. Tisztán hallottam vadászebem ugatását.

A lármára feleségem is felriadt és szobalányát szólította. Magam a zavar okát nézni, az ágyból kifelé készültem.

Ekkor azonban az ágy melletti ajtó heves rándításra kinyílt. Két ismerős Salm ezredbeli százados gyertyatartóval s felvont kurta karabéllyal nyomban közrefogta ágyamat s engem a császár nevében fogolynak nyilvánított.

De Te nem hagytál el engem, örök Könyörületesség, ki rámhoztad az előrelátott, de nem remélt eseményt! A rangommal ellenkező eljárás méltatlan módjával szemben megerősí-

---

* György nevű kisebbik fiát 26 éves korában látta először a fejedelem, mikor az apja látogatására szökött és 1727 jún. 15.—1728 márc. 23-ig tartózkodott Rodostóban. Sajnálattal és rokonszenvvel ír róla Mikes Kelemen 82. és 88. levelében.

tetted lelkemet és rendületlenné tetted. A szorongás helyébe biztonság és türelem lépett.

Igy megbátorodva, csillapítottam feleségem kitörő jaszavát. Szavamban és viselkedésemben gyanutlanságot és lelki nyugalmat színélve kérdeztem, mit kíván a császár.

A tisztek közölték parancsukat, hogy a német katonaság őrzötte szomszédos Eperjes városába kell kísérniök. Időt adtak, hogy befogassam hintómat s mint máskor, udvarnokaim és szolgáim segítségével öltözködjem.

Már derengett a hajnal, midőn kocsiba szálltam. Feleségem semmi kérésre se távozott mellőlem. A tisztek meghívására, velem jött. Igy kísérték a nevezett városba. A szomorú látványra összeszaladt a hozzám váltig ragaszkodó nép; mindenki könnyezett.

A számomra rendelt szálláson Solari gróf tábornok fogadott, kit Bécsből küldtek le elfogatásomra. Ha jól emlékszem, mintegy három hétig szigorú őrizet alatt tartott. Feleségemet még elfogatásom napján, postai alkalmatosságon, a legnagyobb gyorsasággal előreküldtem Bécsbe. A rémült Eperjes városa gyászos csöndben figyelt és Caraffa szörnyű verpadát emlegetve, várta ügyem fejleményeit. Csakhamar Szirmay István országbírói ítélmestert látták, amint fogva hozták közeli kastélyából és még számos főúr elfogatását rebesgette a hír.

A váratlan ujságtól elrémülve, nővérem, Aspremont grófné is megérkezett a déli órákban. —

Félelem és remény közt ingadoztam. De Te, Uram, megerősítettél és időt adtál, hogy első zavarom lecsillapodjék. Nyomába különböző fontolgatások és tervezgetések következtek: hogyan nyerjem vissza szökéssel szabadságomat.

A bécsi udvar ugyanis úgy határozott, hogy vigyenek ki Magyarországból. Az út szerencsi váram felé vezetett volna, ahol udvartartásom és lovaим voltak. Nem megvetendő lehetőség, hogy igénybevételükkel keressem menekülésemet. E célból hosszadalmas utasításokba kezdtem.

De Te másképp rendelkezél felőlem, örök Bölcsesség! A vízáradások elzárták az utakat. Igy, miután mintegy három hétig

Eperjesen őriztek, erős gyalog és lovas csapat közepette, saját hintómon Kassára vittek. Ezen túl saját birtokaimon haladtunk, hol harcias nép lakik: őseim katonai szolgálatra rendelték őket.

Köteles hűségtől és szeretettől indítva, lovászmesteremhez járultak és közölték hozzám való készségüket s hogy lehetőségük van kiszabadításomra. Parancsomat várják.

Jól tudtam, hogy nyílt fegyveres erőszakkal véghezvihetnék a dolgot és számukkal elnyomhatják az osztrákokat. De sugallatodból, Uram, úgy történt, hogy elmellőztem az adott alkalmat, mert nem akartam számos falu és helység népét kiszolgáltatni az osztrákok fegyverének és dühének. Ez pedig elkerülhetetlenül rájuk szakadt volna, akár sikerül kiszabadításom, akár nem. Balsiker meg csak rosszabbította volna dolgomat, mely felől pedig jó reménységgel biztatott a külsországi fejedelmek baráti és rokoni mivolta, számos miniszternek és udvarbeli-
nek, sőt magának József római királynak jóindulata is. Előbbeni meggondolásaim helyébe tehát ezek léptek s Te adtál eszkö-
ket, Istenem, melyek révén türelmesen viseltem sorsomat.

Nem akarok bőven szólni az út körülményeiről: a gyalogos katonai kíséret miatt milyen lassan haladtunk; az állomásokon minő rendtartással alkalmazták a katonai rendszabályokat és óvóintézkedéseket, hogy szigorubban őrizzenek: Két őr állt a ház előtt, szobám éjjel-nappal nyitott ajtajában ki- vont karddal szintén kettő. Ha lefeküdtem, szorosan ágyam mellé álltak. Töprengés és búbánat azonban nem zavarta álmo- mat, csak éteketet tette ízetlenné. Elmém és lelkem nyugalma még a velem egy hintóban utazó Solari tábornokot is meglepte. Csak Te magad láttad nyugtalanságomat, bajoskodók Vigasztalója! —

Emiatt azt se tudtam, merre visznek. Ily kétségek közt értünk Magyaróvár városába. Innen többfelé ágazik az út. A császár rendelkezését kérték. Két napi várakozás után a tábor- nok azt a parancsot kapta, hogy kíséren Bécsumhelyre. Meg- mondotta nekem . . . Hogyan mondjam el Neked, Uram, lel- kem felzajdulását e hírre? Ámbár a császár is szokott e várban székelni, szomorú sejtés fogott el, mi vár reám. Eszembe ju- tott, hogy egykor itt állt a gyászos vérpad, hol anyai nagy- atyámnak (illetve dédnagybátyámnak) vették fejét: Zrínyi Pé-

ter és Frangepán grófoknak,* kiknek teteme is itt nyugszik. Hittem tehát, hogy engem is itt tesznek a magyar szabadság áldozatává, melynek teljes megsemmisítésére tört a császár.

Sejtmem nem csalt. Két nap múlva a csúfolódó és gyalázkodó népség óriási csödülete közepette halladt be ide kocsim.

Engem is odazártak, ahol nagyatyám, Zrinyi gróf raboskodott: a császári konyhához tartozó boltozatba. Elfalazott ablaka miatt meglehetősen homályos volt.

Ez volt a szoros út, melyen Hozzád vezérlődtem, örök Jóság! Valóban ez az utóbbi eljárás elvette minden emberi reményiségemet. Belépésem első pillanatától kezdve őszinte szívvel Neked szenteltem magamat. Elhatároztam, hogy a hétfői napot kenyéren s vizen való szigorú böjtöléssel tartom meg, mert ez volt elfogatásomnak s e börtönbe záratásomnak napja.

Bajoskodók Vigasztalója, Téged hívtalak szívem zavarában és megaláztatásában, nem tudván, mit feleljek a közelgő vizsgálatnál. Pedig ettől függött életem megmentése. Irtóztam a hazugságtól. Némely elfajult hittudós nézete alapján azonban elhitettem magammal, hogy életünk megóvása céljából s közérdekből, harmadik személyek kára nélkül, szabad titkos fenntartással, sőt hazugsággal élünk. Bizony megvallom Neked, örök Igazság, Téged kértelek, taníts ki, alkalmatosan mi móddal magyarázhatnám félre leveleim értelmét, ha már szerzőségüket nem is tagadhatom le. Dehogy mondom én most, hogy hazudni tanítottál, de megengedted, hogy eszembe jusson, minő okoskodás az, melynek révén nincs igaz bíró, ki fővesztésre ítélné. —

Megszabadulván lelkem a szorongattatástól, derűsebben osztottam be a nap óráit imára, alvásra, étkezésre és szűk börtönömben való sétára. Eleinte ugyanis nem engedtek szellemi foglalatosságot: könyv-olvasást, még kevésbé írást. Szórakozásul legyeket fogdostam és a pókhálóba dobtam. Csodáltam a pókok szorgalmatosságát a legyek elfogásában és behálózásában. —

Szigorú őrizet alatt álltam zárt ajtók mögött, apródom-

* A Magyarország függetlensége érdekében keletkezett Wesselényi összeesküvés vértanúi: Zrinyi Péter, sógora: Frangepán Ferenc, továbbá Nádasdy Ferenc, 1671. ápr. 30.

mal és inasommal szűk börtönbe rekesztve. Nem tudtam, mit határoznak felőlem a császári udvarban.

Érkezésemnél jelen volt Castelli gróf lovasezredéből Lehmann kapitány. Az ő feladata volt a vár s a foglyok őrizete. Ez a Pomerániából, a porosz király területéről származó nemes, étkezés után elszedte evőeszközeimet, különös gonddal a késeket kérte el. Azt mondta, erre külön parancsot kapott. A húst és kenyeret fölvágtá, megvizsgálta, nem rejtezik-e belsajukben titkos levél. Ilyen aprólékosságokig ment a bécsi udvar gyanakvása.

Néhány nap múlva helyzetem tudakolása végett, feleségem elküldte egy volt inasomat, kit az elfogatásom előtti esztendőben az én ajánlatomra vettek fel Lipót császár testőrségébe. Vilmos angol király és Poroszország királya követének levele volt nála, melyekben uraik nevében biztosítottak, hogy parancsuk van kiszabadításom érdekében tevékenykedni. Ezekkel járult Lehmann kapitány elé s beszélgetési engedélyt kért. De mitsem ért el, csak zárt ajtón át, fennebb hangon kérdezősködhett feleségem nevében egészségem felől.

Véletlen volt és jelentéktelen eset... rendelésed folytán mégis ez lett később menekülésem alapja. Nevezett százados ugyanis eképpen megtudta, hogy királya érdeklődik irántam. Jobb véleménnyel lett dolgaim felől, nagyobb előzékenységet tanúsított. Étkezések után hosszabban elbeszélgetett velem és balsorsom oka iránt érdeklődött. — Nem kételkedett abban, hogy ügyis hamarosan kiszabadulok s akkor bő jutalmat várhat tőlem. Minthogy a birodalmi törvényekben igen jártas volt, ügyem tényállását német nyelven megfogalmazta, hogy így küldhessem el feleségemnek.

Hír szerint, közelgett már kihallgatásom napja. Addig semmivel se törődtem s eléggé nyugodt lélekkel vártam, minő kérdéseket fognak feltenni.

Elérkezett végre a nap, melyen a császári udvar kancellárja, Bucellini gróf, Eylers haditanácsbeli referendárius kíséretében ünnepélyesen megjelent és engem rangomra és méltóságomra való tekintet nélkül elővezettetett. Az erre a célra rendelt teremben ült bírószéket. Engem is leületett és hosszas beszéddel, a császár nevében és megbízásából rátért a dologra.

Számos kérdést intézett a francia királlyal folytatott ártó és országgháborító levelezésem és Magyarország számos főrangú emberével folytatott megbeszéléseim, összeesküvésem felől. Ezek nevét, valami hatvanat, lajstromból olvasták fel. Mint folytattam velük titkos tanácskozásokat... és más efféléket; nagyobbára alaptalan kérdések voltak.

Válaszom kezdete tiltakozás volt a pervitel illetéktelen módja, alakja és bírósága ellen. Itt nem tartozom felelni se birodalmi hercegi minőségemben, se mint független uralkodók utóda. Bírói hatásköre felettem csak a birodalmi gyűlésnek, vagy a magyar országgyűlésnek van. A császár udvari kancelláriája csak Ausztriának s a császárnak, mint Ausztria főhercegének ügyeit intézi. Ennek a tartománynak pedig sose voltam lakója, se alája nem tartoztam... se én, se eleim. De hát a rendtől eltérően felelek a császár parancsára, ne higgyék, hogy ügyemben akadékoskodom és kibúvót keresek.

Bizony veszedelem nélkül beismerhettem volna, hogy a leveleket a francia királynak írtam, ha a bíróság és a vizsgálat módja nem késztet óvatosságra. Így a magam és rabtársaim élete védelmében azt hittem, palástolnom kell az igazságot.

Irgalmazz tehát, örök Igazság, vétkeztem ellened és bizony hazudtam, mikor azt mondtam a nekem felmutatott levelekre, melyeken címzés semmi nem volt, hogy Vilmos angol királynak írtam. —

De az udvari tanácsban vesztetre határoztak.

Másnap ismét elővezettek és szemben találtam magamat Longuevallal. Ez az ember, aki kenyeremet ette: elgáncsolt.

Ő volt vádlóm és ő tanuskodott ellenem. Személyes jelenlétemben esküvel erősítette meg számos valótlan állítását. Ez így lévén, írásban tiltakoztam a törvénytelen hatóság és a pervezetési mód ellen. Visszavezettek börtönömbe

Akiket velem együtt fogtak el, nem is tudtak leveleimről. Bercsényi gróf ugyanis Bécs közelében volt, amikor elfogatásunkat és a maga kerestetését hírül vette s kiszaladt szomszédos lengyelországi birtokaira. A többiek nem ismerték Longuevallt. Ezért egyszerűen az igazat erősítették és a vádlót hazugsággal csupa hamissággal pirongatták. Longuevall nem is látta őket, de szembesítéskor aljasul hangoztatta, hogy együtt volt velük

tanácskozásokon. Közben azonban olyan helyeket emlegetett és olyan körülményekre hivatkozott, hogy mindez már nyilván el-
lenkezett az igazsággal.

De az udvar nem akart tévedni. Felőlük elvégeztetett. —

Halálra készültem s lelki vigasztalóul gyóntatót kértem. —

Napról-napra súlyosbította fogságomat a nyári hévség; szűk szobám elfalazott ablaka is fokozta ezt. Elébe háztető meredt, mely elzárta a levegő járását. Tisztatlanság, a szomszédos konyhák szennyvize elviselhetetlen bűzzel töltött be mindent.

Miután azonban Lehmann kapitány barátsága és bizodalma biztos móddal segített a feleségemmel való titkos közlekedésben, feltártam előtte felette súlyos és egészségemre veszélyes állapotomat. Folytonos sürgetésére aztán ez megváltozott.

Tizenegy hét múltán, fogságom, elzáratásom, kihallgatásom tizenegyedik felvállalt böjtnapján, más, tágasabb helyiségbe vittek át: három vasrostélyos ablaka volt, falazás nem zárta el a világosságot. Gyóntatóm arra is engedélyt kapott, hogy vásár- és ünnepnapokon itt szentmisét mondjon. —

Soha életemben misem érintett kellemesebben. Nem tudtam betelni a szabadabb kilátással, bár ez csak csillogó vízzel telt várárkot mutatott nekem s mellette kis kert fáit. Teljes órákat töltöttem az ablaknál üldögélve. Szemlélődve kedvemre, falatokat dobáltam a vízbe a halaknak, az óriási toknak, az erre uszkáló hattyúknak s ezek már hozzám is szottak. Ilyen lelki megújulásban múlt egy hét, mikor már arra is engedélyt kaptam, hogy könyveket, papírt, tintát, matematikai eszközöket és festékeket tartsak. Ettől fogva a napot állandó foglalatosságra osztottam be. —

Eközben folyt tovább perem, de a legnagyobb titokban tartották. Sem feleségemmel folytatott állandó, titkos levelezésem, sem az általános szóbeszéd nem okosítottak ki felőle, mi sort szán nekem az udvar. Hiszen Longuevall szaván kívül semmit se tudtak felhozni ellenem, bár hitegetésekkel, ígérekkel számos tanut környékeztek meg, még fogolytársaimat is. Egyesek hamaros szabadulásomat jósolták, mások fogvatartásomat, míg véget nem ér a háború, mely akkoriban tört ki Itáliában a spanyol királyság itáliai öröksége körül. A tirolai Rothen-

burgba, vagy a gráci várba való átszállításomat várták. Ezekben tartják a hosszú rabságra szántakat. Pusztá gyanura, Bécs ostroma idején ide vetették anyám fivérét, családja utolsó sarját, Zrinyi János grófot is ifjúsága virágában, huszonnyolcadik évében. Élete halálánál rosszabb tengődés volt s abban az időben ért véget, mikor a bajor had közeledtekor az előbbeni várból az utóbbiba szállították.*

Egyéb könyvek olvasása közben a birodalmi törvényt is átforgattam. Lehmann kapitány járatos volt benne, megmagyarázta nekem. Egybevettem ezekkel a hazai törvényeket: Ezekből elítéltetésemet, kínvallatást és fővesztést olvastam ki. Azokból pedig meggyőződtem, hogy ártatlan vagyok és jogtalanul tartanak fogva. Ezeket Nero, Domitianus és más pogány római császárok szerezték s halált szabtak arra, ki a hűtlenségnek csak egyszerű gyanujába is esett. Azokat keresztény magyar királyok birodalmuk szabad országgyűlésein hozták s meghagyták, hogy senki nemest kihallgatás és ítélet nélkül le ne tartóztassanak; a hűtlenségnek cselekményét büntették csak, nem gyanuját. Csak az ország elleneivel való levelezést tilalmazták. Leveleim értelmét azonban így elfordítani nem lehetett, hiszen béke idején íródtak, nem ellenséges, hanem a baráti angol, akár francia királyhoz s nem országháborításra, hanem a szabadság megszilárdításához kértek támogatást. — Ez volt az oka, ez indította a bécsi udvart arra, hogy félretéve a magyar törvényt, ítéletemet külföldi miniszterek által kiküldött bíróságra bízza. —

Ha jól emlékszem, bécsujhelyi fogságom harmadik hónapját töltöttem, midőn e város polgármestere a császár nevében szólni kívánt velem. Bevezették. Előljáróban hosszadalmas beszédbe kezdett s idézést nyújtott át a Bucellini kancellár elnöklésével kiküldött bíróság elé, valamint átadta az udvari fiskus által kiállított vádiratot. Jogszokás szerint, erre, ha nem csalódom, hat héten belül kellett volna válaszolnom.

Megvallom, Uram, borzadt a lelkem az ilyen szokatlan és méltánytalan perviteltől. Származásommal és méltóságommal ellenkezett, hogy polgármester útján idézzenek s külországi

* Zrinyi Péter gr. fia, a Fejedelem nagybátyja.

törvény elé kénytessenek. Ezért kijelentettem, kétlem, hogy a császár tudtával és az ő parancsára történt ez az idézés: mert ő jámbor fejedelem s bizonyára emlékezik esküjére, hogy a magyar törvényeket épségben és sértetlenül megtartja. Már pedig az idézés ellenkezik ezekkel. Nem is fogadom el, sem el nem ismerem a törvénnyel ellenkező bíróságot és bírakat.

Válaszomat hallva, a polgármester eltávozott. Két nap mulva azonban visszahozta a vádiratot. Amit mondtam, ismételttem. Erre kijelentette, parancsa van, hogy azt szobámban hagyja; enélkül távozni se mer... Feleltem: ha a császár feledte esküjét, én nem feledtem el az enyémet s kitartok a hazai törvények mellett. Csináljon, amit akar, de én hozzá nem nyúlok a vádirathoz. Inkább öljenek meg igaztalan ítélettel, semhogy esküszegő védekezés árán mentődjem fel.

Az asztalra tett papírost, szeme láttára, krétával körülrajzoltam, azzal, hogy helyéből el nem mozdítom.

És valóban hittem, hogy úgy fogok cselekedni, ahogyan mondtam. De Te, Uram, megváltoztattad gondolataimat s két hét multán felindítottad lelkemet, hogy börtönömből szökést kíséreljek. Meggyőződtem ugyanis, hogy az udvar nem változtatja meg egyszer feltett szándékát. Teljesen nyilvánvaló volt, hogy ügyemet birodalmi törvények szerint vezetik, el fognak marasztalni és fejemet veszik.

Szándékom felől titkos levélben oktattam ki feleségemet. Kértem, gondoskodjék, hogy a szükséges lovak kéznél legyenek.

Eközben elközelgett a válaszádsra kitűzött határidő. Alkalmatosan történt, hogy valamelyik napon Lehmann százados jobban felöntött a garatra. Rózsásabb kedvvel jött be. Előrebocsájtva, hogy őszinte szívvel van hozzám, felajánlotta, életét teszi fel értem: gondolkozzam a szökésről. Ő előteremti a szükséges eszközöket. —

Miután megvacsoráztunk s a százados távozott, különféle, sok gondolatom támadt. Veszedelemes volt megbíznom egy titoktartásában, kit sokak közül választottak ki őrizetemre. De az ítélet és a halál veszedeleme bizalomra serkentett. Elhatároztam tehát, hogy másnap adandó alkalommal meghagyom neki, kerítsen ilyen eszközöket, de káromra ne váljanak.

Ebédre jöve, mindenféle beszélgetés után, ő maga tért vissza előző napi ajánlatára. Kért, hogy találjak alkalmat és módot menekvésemre s biztosított, hogy ezért életét is kockáztatja.

Nem akartam elmulasztani az alkalmat. Csodálkozva kérdeztem, miért kér ő engemet arra, ami neki áll módjában: ő a vár főparancsnoka. Mi könnyebb, mint a császártól vett parancsot színlelnie, hogy engem a gráci várba szállítson át? Rendeljen e célra postakocsit, éjszaka vezettessen elő és tisztjei jelenlétében közölje a színlelt parancsot. Ültessen a kocsiba mellem két alantas tisztet a Lajta folyó gázlójáig, mely nem messze van a város kapujától. Midőn a partra érünk, a túlparton váró kíséret ürügye alatt, parancsolja ki a bentülőket. Így túladva rajtuk, teljes biztonsággal folytathatjuk utunkat Itáliába. S ha egyszer elértük Velence városát, mely megőrizte semlegességét a már hadban álló Német- és Franciaország között, könnyen átjuthatunk a francia hadsereghez.

Figyelmesen hallgatta javaslatomat s időt kért, hogy jobban meghánytorgassa. Eközben én számos gond között töltöttem éjt s napot. — Szorongva vártam határozatát.

Másnap ő maga hozta szóba a dolgot. Javaslatom kivételét elvetette. Nem mondott komoly okot, csak egyszerűen kijelentette, hogy nem teszi. Gyanut fogtam, hogy megcsal. Ezt észrevette és ismételt esküvésekkel és bizonygatásokkal nyugtatta meg lelkemet. Igérte, hogy kalapácsot és harapófogót kerít az ablakrostély elbontására, kötelet az ablakból való lebocsájtkozásra, sőt kulcsot is a vadaskerthez, hogy átjuthassak falán, mely körülveszi a várat s a városi sáncig terjed.

Igérteit a következő napokon be is váltotta. Bár számos akadály meredt elém, komolyan gondolkodni kezdtem az ablakon át való szökésről. A vízzel telt sáncárokig elég magasról kellett volna leereszkednem. A vizet megmértem: négy lábnyi mély volt, de több is. A kötélén lebocsájtkozva, remélhettem azonban, hogy erős rugással a faltól átlendülhetek a korlátövezte pallóra. Ez körül futott a vár árkán és pisztráng halászatra szolgált. A pisztrángokat ugyanis szorgalmatos gonddal tenyésztették a körül folyó, kristálytisza vízben... De ha ezt a nehézséget lebírom, más következik: a pallót zárt ajtók és lép-

csőzetek szaggatják meg. Az árkot falak osztják különböző fajta halastavakra. Valamelyik falnak kétfelé lejtő, keskeny peremére kellett volna rálépnem, hogy áthatoljak az árkon. Így jutok a vadaskertig, melynek kulcsát megkaptam.

Sikerre kevés volt a remény. Te azonban felszítottad bennem s ettől fogva a vasrács (falba erősített) horgainak eltávolítására törekedtem. Ha az oldalt és alullevőktől szabadulok, a felsők megmaradása esetén is, a rács a faltól annyira húzható el, hogy kibújhatok alatta. Minthogy azonban nappal megmeglátogatott a kapitány ezredese is, ki keményen ügyelt a katonai fegyelemre, munkám elrejtése céljából az igazi horgokat befektettem viasszal helyettesítettem.

Hosszú órákat töltöttem esténként ezzel a munkával. Több türelmet és pepecselést kívánt, mint erő kifejtést. Ha elfáradtam, a munkát apródomra, Berzeviczyre bízтам. Türelmetlenül dolgozott. És nyakas volt a fiú. Ha dorgáltam, éppenséggel olyan hevesen vette a kalapácsot, hogy igazán csak Te magad óvtál meg, Uram, hogy az örök és a szomszédság meg nem hallották a vas csengését.

Már mindenről intézkedés történt és a lovak parancsra készen vártak. Csak az volt még hátra, hogy feleségem kívánságát teljesítsük. Elhatározta, mindent megkísérel, hogy utolsó istenhozzádót mondhasson nekem. Nem akartam emiatt a századost veszedelembé keverni, mert ha rajtakapnák, hogy része van a dologban, szabadulásom reménye is füstbe menne. Üzenem tehát feleségemnek, hogy nyerje meg Kertzel ezredest, ki ügyeimben néhány napot Bécsben tölt; környékezze meg ajándékkal.

Mihelyt ez megtörtént, kedvünk szerint ment minden... Abban állapodtunk meg, hogy rendelt napon feleségem parasztasszonynak öltözve, falusi szekérre ül és Ujhely alsó városán át jön fel a várba. A kapunál az ezredes várja és oly szín alatt, hogy az ő rokona, saját szállására vezeti. Estére aztán beküldi hozzám. Az öröket abban a hitben hagyja, hogy egy afféle nővel való közlekedést engedett nekem, mert hát ifjú vagyok...

Jóságod a keresztény házastársak hálaadására méltó, Uram, hogy megadtad nekünk azt a vigasztalást! Mert sanyarúsá-

gunk növelte vonzódásunkat s egyébként is illő házastársi szeretetben éltünk évek óta. De jaj, Uram, tudod s mindjárt azt is megvallom, hogy távol voltál szavunktól és szívüinktől, ámbár majd az egész éjjelt kölcsönös ölelkezéssel és beszélgetéssel töltöttük.

Többek közt megegyeztünk, hogy egyik kocsisomat az út felderítésére küldi, melyet követnem kell; hogy nyolcadnapra megnevezett fogadóban lovak várjanak. Azt a lovat pedig, melyre én szállok, Lehmann kapitány öccse vezesse el ebben a városban bizonyos özvegyasszonyhoz, aki egyedül lakik házában.

Könnyek és zokogás közt nehezen váltunk szét hajnalhasadáskor.

Most jut eszembe, Uram, hogy szökésem előtt néhány nappal minő förtelmes dolgot cselekedtem, Nem gondoltam, hogy megsértelek, mégis vétkeztem, mert idegen isteneket kerestem.

Velem együtt el volt fogva Szirmay István báró. Okos, nagyszű férfi, de hite ingadozó. — Tudott szándékomról. — Apródom útján — rábeszél, hogy küldjem el neki valamely használt fehérneműmet. Ő ismer egy asszonyt, módot keres, hogy annak továbbítsa. Az asszony kapcsolatban áll az összeesküvők szellemeivel; segítségükkel a legsúlyosabb fogságból még akkor is kiszabadít, ha kezdett vállalkozásom nem sikerül. Eleinte kétségemben tévóváztam, visszariadtam a gonosz szellemek műveitől és incselkedéseitől, de sürgetésére és ellenkező érveinek hatása alatt, belegeyeztem. —

Ebben az időben inasomat, nem bíztam benne eléggé, költött ürüggyel elküldtem Bécsbe. Egyedül maradtam apródommal.

Végre elérkezett a nap, melyet öröktől fogva szabadulásomra rendeltél, Istenem! — A vasrács már elmozdítható volt s készen állt minden a leereszkedéshez. De a többi nehézség lebírhatarlan volt. Kértem tehát a századost, hogy olyanféle ruhát szerezzen nekem, mint a Castelli dragonyosoké. Ebben az ezredben volt zászlós öccse is, ki tudott dolgaimról és szomszédos állomáshelyéről gyakran jött fivére látogatására. Gondoltam, hogy dragonyosai ruhájába öltözve, a várból kimenet,

könnyen utána mehetek. Ehhez a módozathoz a zászlós is hozzájárult.

Lovaim a visszatérő kocsissal az 1701. év november 6-án, vasárnap este érkeztek Bécsujhely alsóvárosába, a kapu melletti fogadóba.

Másnap, hétfőn bőjtöltem. Ezért az étkem készítésére és a házimunkára kirendelt dragonyosnak meghagytam, hogy gyöngélkedem, estig ne zavarjon; ha kell: hívom... Megállapodtunk, hogy apródom, ki gyakran sétált a kertben a várnagy fiaival, azok elől észrevétlenül kioson a hátsó kapun s a fogadóban lóra kapva, halad tovább. Engem csak a vadaskert falának kiszögelésénél, a folyó gázlójánál vár be.

Estére, a szürkület beálltával kellett mind ennek végbemennie. Közeledtével, megihlettél: Megváltó Fiad keresztképe előtt leborulva, igaz, alázatos szívvel kértem segítségedet, egész életem e legveszélyesebb munkájához s akaratodra hagytam akaratomat. Kegyességed valóban úgy megerősített, hogy derűs szívvel-lélekkel s félelmetlenül vittem véghez mindent.

Termemből Lehmann százados szobájába kellett átmennem. A kettőt csak szűk folyosó választotta el.

Itt az ajtó előtt mindig dragonyos őrködött.

Maga Lehmann parancsolta meg neki, hogy menjen gyertyát gyújtani. Az ő a katonai fegyelem rendje szerint, ezt megtagadta. Erre a kapitány átvette a karabélyát s megnyugtatta, hogy őrködik helyette.

Mihelyt ez távozott, átmentem a százados szobájába és felöltöttem a spanyolfal mögé készített ruhát.

Azt hittem, hogy apródom már kiment a várból, midőn egyszeribe megjelenik és tudatja, hogy a hátsó kapu zárva van és semmiképpen se tud úgy kimenni, ahogyan terveztük.

Ez alapos zavart okozott. Nélküle szöknöm nem volt tanácsos. Ne higgye, hogy cserbenhagyom s attól félve, hogy bajba kerül, elárulja szökésemet. Másnapra hagynom a dolgot, veszedelmes lett volna.

Rögtönzött tervet kellett megkísérelnünk: egyenesen a nagy várkapun át próbálja meg a kimenetelt s ha kérdőre vonnák, felelje, beteg vagyok és jezsuita gyóntatómhoz küldték, hogy hívja hozzám. Azt is a lelkére kötöttem, ha kijut, a város-

kapunál mondja a polgáröröknek, hogy Castelli ezredbeli tiszt; részeges dragonyosa a városban kocsmázik, ha utánajön, mondják neki, hogy ő már elment.

Meg kellett várnom, hogy jut ki, bár a húzavona hosszúra nyúlt.

De egyik baj jött a másik után. — Csak Lehmann kapitány, az öccse meg én voltunk a szobában, midőn a várórség zászlósa oly hirtelen lépett be, hogy alig volt időm Lehmann öccsével a spanyolfal mögé húzódni. Pár nappal ezelőtt rendelték ki a zászlóst a jószágai megtekintése végett szabadságra menő Kertzel ezredes helyettesítésére; durva, élemedett katona volt, vitézi tettei révén lett közlegényből tiszté.

Ottléte, váratlan belépése annyira megzavarta Lehmann, hogy szólni se tudott. Kábult ésszel hebegett, levegőért kapkodott, az asztalhoz ugrott és ostoba mozdulattal eloltotta a gyertyát.

Nem tudta, mit csináljon. Fel-alá járkált a szobában. Szorongása annyira megfélemlítette öccsét, az alig tizennyolc éves fiút, ki velem együtt lapult a spanyolfal mögött, hogy már ő is szíve mélyéből sóhajtozott és zavart suttogással kérdezgette tőlem, hogy hát most mi lesz.

Könyörületességed azonban megerősített, Uram! Dícsérjenek e sorok olvasói! Mondhatom, a szorultságban nem éreztem több felindulást, mint most, mikor ezt leírnom engeded.

Nyugodt és derűs arccal csendre intettem és mosolyogva jeleztem, hogy a félelemre nincs oka.

Eltartott ez vagy egy negyedórig. Végre a százados is visszanyerte nyugalmát. Hívta a zászlóst, szemlélje meg vele a többi foglyot. Választ se várva, mindketten kimentek.

Ujabb véletlenekre nem volt tanácsos várnom. Míg fiatal barátom fellélegzett és összeszedte eszét, megparancsoltam, hogy menjen előre. Magam pokróctartó zsákot vettem vállamra és cipekedve követtem.

A belső vár körül futó tornácon kellett végigmennünk. Itt vigyáztak nemes fogolytársaim őrei. Némelyikük éppen gyertyáját gyújtotta meg társa gyertyájáról és szembejött velem. De én befeketített szemöldökkel és bajússzal, határozott, kemény képpel néztem rájuk, míg elhaladtam.

Hét őrséget hagytam szerencsésen magam mögött, míg-
nem a fiú nyomában kijutottam a várból.

Midőn ez szabadabbnak érezte magát, ismét rákezdett sóhajtozásaira, hogy már most mit csináljon és tőlem kért tanácsot, templomba, vagy klastromba menekedjék-e. Siettettem tehát menésünket és eljutottunk az özvegy házához. Kegyességed folytán a zsákot itt menten jókedvűen lecsaptam és lóra pantantom. — Azt hittem, tudom az ismeretlen városban a kapuhoz vezető utat. De nem tudtam.

Utcáról utcára tekeregtem s olyan sikátorokba jutottam, hol a házak olyan szűken álltak, hogy szekér se haladhatott el köztük, amerre jártam.

Későn vettem észre, hogy eltévedtem. Más utcába fordultam. Ez meg egyenesen visszavitt a várhoz.

A járókelőktől nem mertem kérdezősködni, hol a kapu, hogy gyanut ne keltssek. Adtam tehát a részeget és a lóháton hol jobbra, hol balra dülöngélő testtel, rekedt, részeg hangot mimelve, népi nótákat énekeltam, helyesebben dünnyögtem. Ezzel ürügyem lett volna arra, hogy további támoltyás esetén, a kaput kérdezhessem.

De várakozásomon felül szerencsém volt. Rendeléséből, Uram, az említett utcában az ifjú Lehmannal találkoztam, ki oktalanul visszatért a várba, hogy bátyjának megjelentse szerencsés távozásomat.

Véletlen találkozásunkkor fütyöntett nekem és kézemeléssel mutatta a kapu irányát.

Már városszerte kigyultak a gyertyák s ámbár most már tudtam az utat és lovamat szaporább lépésre ösztökéltem, abban a pillanatban értem a kapuhoz, midőn szokás szerint, záráshoz fegyverbe lépett az őrség. A várta alábocsájtotta a sorompót, hogy lakattal zárja el.

Első pillantásra azt hittem, hogy kimeneteletem akarják megakadályozni s ugyancsak megdöbbsentem volna, ha rám nem szól az őrszem és meg nem kérdi: vajjon a Castelli ezredből vagyok-e? Megkérte őket ugyanis egy kapitány, ha dragonyosa jön, mondják neki, hogy már előrement.

Ruhámat mutattam és akadozó hangon feleltem. Erre felvonta a sorompót és kibocsájtott.

A hurok elszakadt és én szabad voltam!

A kijelölt gázlónál megtaláltam apródomat. Most már ügetve folytattuk az utat, melyet az erősödő zápor és a leboruló sötétség nehezített. Feleségem nem futtatással neveltette, hanem hizlaltatta a lovakat. Azt hitte, jobb így, mintha a folytonos lovaglástól lesóványodnak. A lucskos utat dagasztva, hamarosan ziháltak.

Percről percre nőtt a homály és sűrűsödött. Az eget mindenfelől elborították a felhők. De mindezeknél nagyobb baj volt, hogy vezetőnk, ostoba kocsisom, hiába járta már egyszer végig ezt az utat, nem ismerte annyira, hogy sötétben is biztosan eligazodott volna rajta. Volt velünk valami pislákoló lámpácska, de a szél s a szembecsapkodó eső mindúntalan eloltotta világát.

Igy kétszer vitt bele minket a Fertő-tó mocsaraiba s csak akkor vettük észre, hol vagyunk, mikor a latyakban és ingóványban megrekedt lovaink felmondták a szolgálatot s nekünk kellett őket gyalogszerrel kivonszolniuk.

Végre azonban Te mutattad meg utunkat, Uram, s beértünk Nezsiderbe, vagy ahogyan a németek mondják: Neusiedel városkába. Itt parasztszekérnek kellett ránk várnia, három lovacskával. Néhány nappal ezelőtt ismerős fogadásánál az ifjabb Lehmann rendelte meg ezrede tisztjei számára, kik a freistadi vásárra igyekeznek, lovat venni.

Ha nem csalódom, éjfél után két óra lehetett. Bár sürgöttem a lovak befogását, a fogadós húzavonái és mindenféle akadékoskodó kérdése 4-ig tartóztattak. Itt kocsisomnak adtam, visszahagytam kövér lovaimat, minthogy hosszabb útra alkalmatlanok voltak s ha üldözőbe vesznek, úgyse lett volna remény a menekvésre.

Amint mondom, én és apródom a parasztszekérre ültünk. Ő felettes tisztemként viselkedett, én őrmester voltam. Hajnalig továbbhaladva, többször eltévedtünk a téres, kietlen rétségen, melyet a lakosság Nyulasnak nevez. Az aligjárt úton ugyanis a keréknyomot benőtte a fű. Sehol egy fa, egy jel, melyből az utas tájékozódhatnék a Duna partjáig.

Csak délelőtt 11 órára értünk oda. Samarjánál kompon akartunk átkelni a Csallóköz szigetére. De hiábavaló volt a sietség: a szél oly erősen fújt, hogy a túlparton veszteglő komp nem tudott átjönni. Nem használt sem a láрма, se pénz ígérete. Az átkeléssel délután 4-ig kellett várnunk. Addigra elállt a szél és átjuthattunk. —

Átszelve a Duna három ágát, mely alkalmasan körülveszi és megosztja a szigetet, napnyugta felé Cseklész faluba értünk. Erre halad át a posta, azért igyekeztünk ide.

Nem léptem be a postamester házába, hogy fel ne ismerjen. Hiszen az elmúlt évek folyamán, a posta bevezetése óta, elég gyakran tettem meg ezt az utat a magyar Felvidék vonalán. Megálltam tehát a falu közepén s apródomat küldtem, hogy kérjen lovakat.

De veszteglésem se volt veszélytelen. Egyedül ültem a kocsin. Körülnézve, hamarosan észrevettem, hogy a Castelli ezred dragonyosaival van tele a falu. Azok voltak most itt, akiket nemrég küldtek ki Bécsujhelyről s felváltásukra mások jöttek.

Nem tehettem egybet, köpenyegembe burkolódzva, apródom visszatérteig, alvást színletem. Ugyancsak félttem, hogy valami kíváncsi katona a kocsihoz lép és kérdezősködik. Hosszú várakozás után végre megláttam apródomat: jött a postakocsin.

Nem sok fáradság volt átrakodnunk a pokrócokat, katonaládákat. A fő nehézségen, a postaszerzésen is túl voltunk. —

A többi helység közül Bajmóc városka volt nevezetes, hova szerdán napnyugtakor érkeztünk. Éhes voltam. A hétfői böjt miatt vasárnap óta nem ettem, kivéve Nezsiderben egy falat kenyeret és egy korty bort. Szokás szerint, a zsidókocsmába mentem. Másféle kocsmá nincsen itt, annyi zsidó lakik itten.

Gyomrom unszolt s gondoltam, egy kis pálinkaitallal csilapítom. Rendeltem tehát jópénzen. De bezzeg elrémültem, mikor várakozásomon felül való nagymennyiségű italt tett előm a zsidó és leshette, milyen bötorkú ez az új katona.

En azonban nem mertem hozzányúlani. Egy ideig tétováztam, de végül is dragonyosi minőségemben elhatároztam, hogy megiszom, helyesebben: lenyelem.

Csakhamar gyomorégés fogott el. Nyálam úgy kiszáradt, hogy utazásom egész ideje alatt, két éjszaka, három nap, nem számítva a Cseklézig tartó parasztfuvar, egy falat kenyeret se bírtam legyűzni. Folyton csak undorító vízzel, sörrel, bor- és tejitalal tartottam magamat a lengyel határig, hová állítólag lovására igyekeztünk.

Hosszas beszédembe került azonban, míg lovakat kaptam az utolsó postaállomáson, hol az ország útja Podolin városa felé hajlik. Ez ama tizenhárom város közé tartozik, melyeket a hajdani dicső magyar királyok zálogul Lengyelországnak kötöttek le. Hiába fogadkoztunk, hogy visszatérünk. Végül is zálogul podgyászunkat hagytuk vissza. Erre már kedvünk szerint ment minden.

Ha jól emlékszem, pénteken dél felé szerencsésen megérkeztünk a mondott városkába. Azt hittem, itt biztos nyugodhatom. Mondja azonban nekem a fogadó gazdája, hogy a körülfekvő szomszédos állomásokról naponta szoktak érkezni és betérni német tisztek. Ez gondolkodóba ejtett, nem voltam biztonságban.

Apródom ismerte a helységet. Szüleinek jószága a környéken fekszik s ezért tanulmányai folytatására, noha lutheránus volt, a humaniorák elsajátítása céljából az úgynevezett piarista atyák itt alapított kollégiumát látogatta. Meghagytam tehát, hogy ott keressen biztonságosabb éjjeli szállást. Előreküldvén, kitanítottam a fiút, mondja, hogy császári tisz, egy társával párbajozott, véletlenül megölte, ezért hű őrmesterével futásban kell menedéket keresnie. Nem is esett ott több szó személyem kilétéről. Csak hát hazudni kellett. —

Apródom még életben találta tanárát, ki szeretettel és részvétellel velem együtt befogadta őt. Másnapra szekeret is szerzett, ezen fuvarozódtunk Lengyelországba. —

*

Innen így eltávozván, harmadnapra értem Krakkóba. Itt vetettem le a dragonyosi öltözetet. Megnéztem a várost és a benne épült büszke egyházakat. Inkább kíváncsiság, mint áhítattal hajtott ezekbe. A vártemplomban mutatták nekem Báthory

István sírját. Nem volt időszerű felemlenem, hogy én is az ő véreből származom.*

Alkalmat keresve távozásra, négyfogatú kocsit béreltem s Varsóba indultam. Reméltem, hogy ott találok hívemet és barátomat, Bercsényi grófot. Még fogságomban hallottam ugyanis, hogy Ágost lengyel király udvarában jó dolga van s az uralkodó kegyét élvezi...**

Így kezdődött a szabadságharc

(1703.)

Javaslataim nehézkes tárgyalása között telt el lengyelföldi bújdosásom két esztendeje.

Míg ezek így folytak, a magyar népet zsarolták, nyomták és az adók hihetetlenül növekedtek. Parancs ment, hogy a vármegyék tizenkétezer katonát állítsanak ki; ezeket Itáliába és a Birodalomba vetették volna. Az országban bőven van só; árát a vámokkal mégis úgy felemelték, hogy a szegény nép kénytelenségből sótlanul ette kenyerét. A kemény bánásmód mellett számtalan fajta visszaélés és sikkasztás tenyészett. A só- és vámhivataloknál egyre szaporították az öröket. Ezek olyan nagyon kegyetlenkedtek, hogy a rendeletek áthágói erdőkbe, hegyekbe rejtőztek, elannyira féltek és riadoztak a kínzástól és büntetéstől; irgalomra reményük se lehetett. Számukat szaporították munkácsi hercegi uradalmam jobbágjai is.

Ennek az esztendőnek tavaszán érkeztek Lengyelországba első küldötteik, megtudakolni, élek-e még: Bige László nevezetű, meg egy orosz pap. A határvidéken bolyongtak, mígnem kőszá hírből hallották, hogy Brezánban*** vannak néhányan magyarok. Ide indultak hát és a hosszas keresés végén mégis rámakadtak.

---

* Nagyanyja, Báthory Zsófia révén.

** Vallomások, 63—74. és 102—130. l.

*** Két napi járás a magyar határtól.

Elmondották, hogy a nép végső nyomorúságba került. A kétségbeesés fegyvert ad kezükbe, csak szánjam meg állapotukat s ígérek nekik valamiféle segítséget. Hiszen az országban, a helyőrségek kivételével, csekély számú császári csapat van. A Montecuccoli ezred is már parancsot kapott, indul Itáliába. Csak valami kis segítséget kellene ígérnem, akármilyet, a népet könnyű lenne fegyverre hívni. A nemesség bizonyára csatlakozik, a megyék által kiállított csapatokkal együtt: ezek most szerte kóborolnak az egész országban, hogy ne kelljen elhagyniok hazájukat és tűzhelyüket, mert erőszakkal vitték őket katonának. Nyomban fel kellene szítani a szabadulás reményét, hogy a fegyverbíró emberek ne kényszerüljenek az ország elhagyására.

Ezt javallotta a nép. Valamennyire hebehurgyaság volt, erre hagyatkozni oktalanság lett volna. De teljességgel elvetnem se volt szabad. Ezért tanácsot tartva Bercsényi gróffal, elhatároztuk, hogy beküldjük egy emberünket, bizonyosodjék meg a híradás valóságáról. Különösképpen pontosan tudakolja ki a tiszántúli nép hangulatát és titkos mozgolódását.

A grófnak egy lovászát szemeltük ki erre a célra. Fiatal ember volt, értelmes, jótermészetű, hűséges. Hitet kellett tennie a nép előtt arról, hogy még élek, közel vagyok és készen állok segítségükre, ha bizonyságom lenne az ő készségük, engedelmességük, közreműködésük és hűségük felől.

A legény két hónap alatt bejárta jószágaim nagyrészét s a tiszántúli vidéket. A nép Pap Mihályt adta mellé kísérőtársul.

Alig tudta elmondani, a szeretet és lelkesedés milyen megnyilatkozásaival fogadták mindenütt. Egyéb se kell már, csak parancsot és zászlókat küldeni, hogy a fejetlen sokaság sorakozzék. Egy részük már úgyse győzte a nyomorúságot s a várakozást a késedelmező váltásra: elvonult a hegyekbe s parancsot vár.

Az ügy annyira nekilendült s a nép hangulata oly kedvező volt, annyi lelkesedést mutatott, hogy úgy ítéltünk, cselekednünk kell, míg a lelkek hevülnek. Néhány lobogót készítettünk s küldötteinket igazolásul kiáltványokkal láttuk el. En meg Bercsényi gróf írtuk alá és segítséget ígértünk ezekben. Szigorúan meghagytuk, addig ne bontsanak zászlót, míg újabb

parancsot nem kapnak. Ne prédálják a nemeseket. Hadicsellel azonban kerítsenek kézre néhány pontot, melyet a németek rosszul őriznek. —

Szükségesnek láttam, hogy Bercsényi gróf menjen rögtön Varsóba, ha kell, onnan Danzigba, tárgyaljon de Bonac márkival (Franciaország képviselőjével), közölje vele, mit végeztünk és beszélje rá, segítse valami nagyobb pénzüsszeggel fontos vállalkozásunkat, melynek nagy kihatásai lehetnek. —

Körülbelül tizenöt nappal Bercsényi gróf távozása után — értesültem, hogy több magyar nemes érkezett Lembergbe. Féltem, hogy jöttük híre elterjed, hát rögtön Drosdoviczére hívtattam őket.

Jelentették, hogy küldötteink érkezten s a lobogók láttára, pártfogásom reményében az egész nép úgy fellobbant, hogy tovább nem tartóztatta magát. Fegyvert fogott s egy lélekkel összesereglett, hogy az idegen járom alól felszabadítsa hazáját, családját.

Majos volt a fejük, ki újdón jött Pap Mihállyal. Vitéz, de szegény nemesember volt. Jelentette, hogy többezernyi népesség, megfegyverkedvén, a határon várja jöttömet. Nevükben kérnek engem, ne hagyjak el ekkora sokaságot, melyet a segedelmembe vetett reménység bizodalma ösztönzött a végső lépésre. Nincsenek hijján bátorságnak, vitézségnek, hogy teljesíthessék, ami parancs: vezér kell csak nekik, aki parancsoljon tüzükkal, lelkesedésükkel. Számuk napról-napra nő és tovább tétlen nem maradhatnak. Ezért jött el társaival, hogy elkísérjen, vagy vigye újabb parancsaimat.

Ime, ezt üzente küldötteivel a nép. —

Nem helyeselhettem a kifejezett parancsom ellenére kezdett zagyva vállalatot. A lengyel országnagyok által ígért segítség még késett. Pénznek szükében voltam s vajmi kevésbé bíztam a reménységben, mellyel a francia követ tartott. E tekintetben tehát mindenfelől nehézségek mutatkoztak. Helyzetem bizonytalan volt. Minden indulásom ellen szólt. A halogatás azonban veszéllyel járt amiatt, amit a nép állapotáról jelentettek.

Tudtam, hogy a nép heve nem tarthat sokáig s ha az első tűz lelohadt, a második nem lobban olyan magasra.

Megfontoltam: ez a nép segítségembe vetett hittel kelt fel. Oktalanul cselekedett és parancsom ellenére. Mégis, ha szétverik — nem saját oktalanságának fogja tulajdonítani. Engem vádol majd, hogy cserben hagytam a szükség idején. —

Döntöttem: hívságos dicsőség, szabadság- és hazaszeretet, nagylelkűség vezérelt s a lelkiismeret szava. Ügyem igazságába és Isten oltalmába vetett bizodalommal, könnyek és ölelések közt búcsúztam barátaimtól.

Esős nap estéjén indultam útnak. Csupán a (podoliai) palatinus testőrségének kevés katonája kísért.

Feleutamat már megtettem, Drohobitzban voltam, egy napi járóföldre a magyar határtól, midőn híradók érkeztek. Jelentették, hogy a fejetlen néphad a Máramaros megyei Dolhánál borba és álomba merült, őrszemeket nem állítottak... s Károlyi szétverte őket. Zászlaikat elvesztették. A menekülők erre-arra bújdosnak a szomszédos hegyekben s parancsaimat várják.

Ilyen szerencsétlenül kezdődött Magyarország háborúja!

Be kell vallanom, az okosság minden szabálya ellenére vágtam neki; ifjúi hév lelkesített* és hazaszeretet. Még visszafordulhattam volna s erre lett is volna bőven okom. De bátorított és lelkesített, hogy kiérdemeljem a nép bizalmát és szeretetét. Kitartottam a magam elé tűzött cél mellett. — Elhatároztam, hogy folytatom utamat, összegyűjtöm újból a szétszórt népet s a lengyel határ mentén rejtőzködve várom be a (lengyel) segédcsapatok érkezését. Így örködtem, hogy a nép szívében kigyúlt láng le ne lohadjon. Mondották, hogy könnyű lesz összeszednem a szétszórtakat s hogy magában, munkácsi hercegi uradalmamban ötezer gyalogos és ötszáz lovas vár engem az ország határán. —

Klinecz faluban állapodtunk meg, a Beszkidek lábánál, ezek a hegyek választják el a lengyel földet Magyarországtól.

Emlékezetem szerint, 1703. június 16. volt.

A biztonság kedvéért meghagytam, hogy hozzák át a hegyek túloldalán levő csapatokat.

---

* A Fejedelem ekkor 27 éves volt.

Dél felé érkeztek meg. Bunkókkal, kaszákkal voltak fegyverkezve. Ötszáz közül alig kétszáz gyalogosnak volt rossz parasztpuskája; lovas ötven volt. A paraszti Esze Tamás vezette őket, tarpai jobbágyam, meg Kis Albert, bűncselekményekért körözött tolvaj, gonosztevő. A népség vezetői közül csak Móric és Horvát mentek katonaszámba; az első régebben közlegény volt a munkácsi várban, a másik őrmester a németeknél. A többi a nép alja volt: rablás közben tanulták meg a hadimesterség elemeit.

A velemjött Majos akarta vezényelni őket, azon a címen, hogy nemesember. Fialat volt, italos, hetyke, kötekedő. Nem termett erre a tisztre. A népség se fogadta el parancsnokul. Mert természetnél fogva gyűlölség van a nép és a magyar nemesség közt. Pap Mihály paraszti rendből volt; szakállas vénember, nagy korhely. Ő a lovasok vezetésére vágyott.

Mindent egybevetve: tudatlan népség volt és civakodtak. Egy káplár dolgát se láthatták volna el, annyit se értettek az egészhez. A nép azonban ragaszkodott hozzájuk. Tisztükből letenni nem lehetett őket, jobb ügyse akadt volna helyükbe.

Ilyenformán verődött össze ez a kis paraszti had. Le-csillapítottam örömük első felzajdulását s véget vetettem lövöldözésüknek. Aztán beszédet mondtam. Egyesek állították, hogy szavamról megismernek. Mások kételkedtek, hogy én vagyok-e én. Végre hosszas beszéddel eloszlattam kétségüket. Élénken ábrázoltam hazaszeretemet s hozzájuk való őszinte ragaszkodásomat.

Örömmel és lelkesen esküdtek hűséget.

Magam láttam hozzá a népség rendbeszedéséhez. Csapatokra osztottam őket. Őrszemeket állítottam és éjszaka körbejártam. Titkon kilestem egymással, négy szemközt való bizalmas beszélgetéseiket, hogy kiismerjem, minő hajlandósággal vannak irántam és vezetőik iránt.

Az élelmet felügyeiletem mellett osztattam szét. Vigyáztam, hogy bort, pálinkát ne hozzanak a rakoncátlan népség közé. Haditörvényt hirdettem és soltést rendeltem, hogy örködjék a fegyelem fölött. Igazság és szigorúság felől eleve példát akartam adni a zabolátlanoknak; büntetéssel kellett megfélemlíteni és fékentartani ezeket a fegyvereseket.

Erkezésem után két nap telt el ilyen foglalatosság köze-
pette. Eközben jöttöm híre elterjedt az egész munkácsi urada-
lomban. Elmondani se lehet, minő örömmel és lelkesedéssel
tódult a nép mindenfelől. Csapatonként rohantak, húst, ke-
nyeret hoztak és egyéb szükséges eleséget. Asszonyostul, gye-
rekestül jött a nép s amikor messziről megláttak engem, térdre-
borultak és orosz módra keresztet vetettek. Böven hullatták
örömkönnyeiket s ez nekem is könnyeket csalt szemembe. De
a nép lelkesedése és szeretete nemcsak abban nyilvánult meg,
hogy tőle telhetően eleséget hozott nekünk. Az asszonyokat,
(gyerekeket hazaküldték, beálltak a hadba és többé el se hagy-
tak. Puskájuk nem volt, kardokkal, vasvillákkal, kaszákkal
fegyverkedtek s kinyilvánították, hogy velem élnek és halnak.

Rövid napok alatt csapataim száma háromezer főre növe-
kedett. Önerejüket túlbecsülő paraszti lelkesedésük napról napra
nőtt. Alantasaim jóindulatával élve, könnyen rábírtam őket,
hogy adják fölös lovaikat a lovasság szaporítására. Így paraszt-
puskával felszerelt lovasságom is könnyen gyarapodott három-
száz emberre. A valót mindig nagyító hír ugyanennyi ezerről
beszélt. —

Csapataim száma és bátorsága így növekedvén, nem akar-
tam a lengyelek terhére lenni: átléptem Magyarország határát,
mint Caesar a Rubicont.

Hosszan azonban nem időzhettem a hegyek közt, hol a
föld csak zabot terem. A zabkenyér pedig nem ízlik annak,
aki meg nem szokta.

Ezért mindenfelé portyákat küldtem. Megtudtam, hogy
ellenségnek híre-hamva sincs. Elhatároztam, levonulok a mun-
kácsi síkságra és beszállok az ilyen nevű városba, mely a vár-
tól jócskán ágyúlövésnyire fekszik. Nem maradhattam tovább
a hegyek közt, mert ott semmi remény se volt, hogy csapataim
gyarapodjanak s hogy eleséget találunk. A magyar hadinépnek
olyan a természete, hogy a síkföldi lakos irtózik a hegyvidéken
maradozástól.

Titkos küldöttekkel hívott az egész tiszántúli nép, az úgy-
nevezett hajdúvárosok, a jászok, a kúnok: menjek az Alföldre.

Célomat nem gátolta a várórség: ötszáz német talpas. Egy
részük már öreg, más a szomszédos falvakból nősült és hoz-

zám hajlott. A helyőrség tisztjei közt is több hívem volt. Remélhettem, hogy segítségükkel hatalmamba kerítem ezt a helyet.

Mindez okok sürgették, hogy a hegyekből a városba szálljak.

Ahogy tudtam, rendbeszedtem talpas és lovas népi hadamat s három napi menet után odaértem. Magyar módra a vár alatt némi csatározást rendeztem, hogy gyakorlatoztassam a katonákat és a lovakat. Aztán gyalogságomat a helységbe szállásoltam, visszaparancsoltam a csatározókat, kiállítottam az őrszemeket s megtelepedtem.

Alig nyugszom néhány órát, zűrzavaros zúgás veri fel az egész várost, láрма, pörpatvar, puskaövések. A katonák majd minden pincében borra bukkantak. Senkise állhatott ellen a kísértésnek. A tisztok is hasonszőrűek: parasztok, akár a legénység, együtt nyakaltak velük. Egyik úgy lerészegedett, mint a másik, összekülönböztek, civakodtak. Egyetlen józan és hidegvérű ember létemre, nekem kellett a rakoncátlan sokaságot megfékeznem. Véget vetettem a korhelykedés lehetőségének: beverettem a hordók fenekét. —

Kis seregem naponta növekedett s a szomszéd megyék nemessége is hozzám hajlott. A legszegényebb nemeseket küldték hozzám, tudakolják ki erőm állapotját és szándékaimat.

Némelyek figyelmeztettek, hogy veszedelemben forgok: a németek bérgyilkosokat küldtek ki ellenem. Mások jelentették, hogy a Montecuccoli vasasezred már Ungvárra érkezett. —

Nagy következménye lett volna azonban, véleményem szerint, ha egyetlen ezred érkezésének hírére hamarsággal meghátrálnék oly sereggel, mely a szóbeszéd szerint meghaladja a tizezer főt. Ilyen félnék futamodás lehangolná a népet, hadat egyaránt. De még nagyobb veszedelem lett volna bevárnom ezerkétszáz vértess csapatát s végső veszélynek kitenni magamat és hazám érdekeit. A helység mindenfelől nyíltva áll, a szalmatető házak fából épültek s a valóságban csak háromezer talpasom és mintegy ötszáz lovasom volt, parasztpuskával is csak egy részük lévén fegyverezve. Amint mondom, hátrányban voltunk.

Drága volt a jótanács: megóvni a katonák hevét, önerejükről alkotott nézetüket... és sürgősen kievickélni a veszedelemből.

És jó tanácsot csak magamtól várhattam!

A síkságon minden irányba küldtem szertejáró portyákat és kémeiket. Elhatároztam, hogy eltitkolom a németek érkezésének hírét. Az éjszaka folyamán a nép fegyvertelen részét a hegyek közé küldöm, a szentmiklósi várba, mely a várostól két mértföldnyire volt. Ürügyül adom, hogy mihelyt parancsot veszik, kerüljék meg az erdőkön át a helységet s térjenek vissza hátulról: hadd higgyék ebből a várbeliek, hogy új csapatok érkeztek.

A valóságban ezzel az ürüggyel távolítottam el népem fegyvertelen, nagyobbik részét. Portyáim ugyanis mindenfelől jelentették a németek közeledését. Oly okon vonulhattam tehát vissza, hogy egyesülök seregem javarészával. A nép szemében így elvonulásom, a másik csapatrészhöz való csatlakozás nem látszhatott megfélemedésnek, futamodásnak.

A jobban fegyverzetek kis csapatát magamnál tartottam és nyugovóra tértem.

Másnap kora reggel a napi őrség elvonult, hogy felváltsa azokat, kik este helyezkedtek el a helység mellett ömlő La-torca folyó szigetén. Már átláboltak a folyón, hogy elfoglalják őrhelyüket s a magaslatokra kihelyezzék őrszemeiket. Ekkor egy ellenséges századba botlottak. Ez sortüzet adott és visszanyomta őket.

Akkor történt ez, míg öltözködtem. A ház, hol laktam, védtelen volt, sövény kerítette. Egyszerre csak látom, hogy maradék lovasságom, mely a ház előtti téren állandó készenlétben volt, megeresztett kantárral indul az őrség segítségére.

Visszatartott csekély gyalogságom a ház udvarán állt. Csak annyi időm maradt, hogy egy részüket a sövény hosszában helyezzem el, másikat szembe: a tér közepén épült kis vásári bódék közé.

Mondom, csak ennyi időm volt. Lovasságom hamar visszavért, nyomon üldözte egy erős eskadron. Lovasaim túlszaladtak házam kapuján és eloszlottak.

Az ellenség oldalfelől két tűz közé került.

Lóháton a kapuban álltam. Majos volt velem s néhány körülöttem maradt lovas. A kapu nyitva volt s midőn az eskadron odaért, ezek nagyhevesen kiűrték rájuk. Majos a ka-

pitánynak esett és levágta. Pedig előző este ez még hetykén kérkedett, hogy kardjára tűzve fogja elhozni szívemet. Az eskadronból mintegy harmincan maradtak halva. Megzavarodva futottak a helység végén lévő temetőig s ott megállapodtak.

A kényes helyzetben nem volt veszítenivaló időm. Választanom kellett: vagy védekezés egy szalmafedelű, sövénykerítéses házban, mely a többi ház között áll, vagy visszavonulás. Ez se kevésbé veszélyes a lovasság szemeláttára mint-hogy visszaverésükre nem voltunk kellőkép fegyverkedve.

Többen azt hangoztatták, hogy védekeznünk kell. De még ha a ház fallal is lett volna kerítve, a várból könnyen hozhatnak ágyút, hogy lebírjanak.

Igy a visszavonulás mellett döntöttem. Bátorítottam enyéimet, menetoszlopba rendeztem őket. Sorakoztatással nemigen törődtem, úgy se tudták volna a sorokat megtartani. A németek lángbaborították a fölöttem lévő házakat. A szél füstbe burkolt. Ez javamra volt.

Mikor azonban a helység közepére értem, hadoszlopom vége ingadozni kezdett, már-már visszafordult. Megállítottam az elejét, buzdítottam őket s tovább vonultunk. Már az eskadron szeme elé kerültünk. Ez nem mozdult, várt, hogy mire szemből kapunk támadást, hátul rohanjon meg.

Én mintegy tizenöt lovassal az oszlop közepén haladtam, készen arra, hogy bármi támadással szembeforduljak.

Egy közkatonáé lépett hozzám és azt ajánlotta, forduljunk a folyó felé. Tud ott egy gázlót, melyen a gyalogság is átlábolhat. Így elérhetjük a szemközti Oroszvég falu kerítéseit, onnan a szőlőket s az erdőborította magas hegyeket.

Nem tétozáztam, ráálltam. Az ellenség bekerítette a várost. Az volt a szándéka, hogy bentéget. Még gyalogságot is várt a várból. Bizonyára zavarbajött, amikor látta, hogy átkelünk a folyón.

Néhány eskadron utánunk is nyargalt. Akkorára azonban már a kerítések közt voltunk, ahonnan hamarosan elértük a szőlőket. Tetejükön megállást parancsoltam.

Néztük, hogyan vonul le a várból a gyalogság, tábori ágyúkkal, a Montecuccoli ezred pedig századonként helyezkedett el a mezőségre nyíló utcák torkolatánál.

Igy óvott meg Isten láthatatlan keze a veszedelemben.
Ez alkalommal elveszítettem minden személyes holmimat, legszükségesebb felszerelésemet. Két bőrtáskába voltak csomagolva, de beteg inasom elfelejtette felszíjajzni a málhás lóra.

Első gondolatom volt parancsot küldeni csapataim fegyvertelen részének, mely a szomszédos szentmiklósi várban volt. De futamodók már megvitték szerencsétlen kalandom hírét. Sőt még tódították is, hogy elnyomtak és megölték a városban.

Szegény nép megrémült, könnyekbe tört ki, orosz módra nagyhangan jajgatni kezdett. Hangjukat sokszorozták a hegyek és völgyek. Olvasóimnak tán hihetetlen ez a népi gyász és szeretetük megnyilvánulása. Üvöltözésük megcsapta fülemet, mialatt az erdőn át vonultunk s a hegyek gerincén kanyargó úton.

Siettettem haladásunkat, hogy elérjük a lengyel határt. Félttem, hogy a német, vagy a szomszédos Máramaros megyei nemesség bevágja utamat: ez három völgy egyike lehetett, a Latorca, a Nagy-, vagy a Kis-Pinnye.

Két napi menet után szerencsésen megérkezünk Zavadkára. Saját falum, a lengyel határon fekszik.

Néhány nap múlva jöttem híre eloszlatta a nép gyászát. A szerencsétlenek általános örömré keltek. Ismét gyülekeztek.

A németek megnyugodtak győzelmükben, a vár ágyúai alatt táboroztak, de nem siettek, hogy üldözőbe vegyenek a hegyek közt.

Ilyen kellemetlen események közt múlt el a június hava. Vége felé jól felszerelt magyar lovasok csatlakoztak hozzám. Világos nappal, a Montecuccoli ezred szemeláltára vonultak el a vár alatt. Ez a csapat jó katonákból alakult. Rakodva voltak zsákmánnyal, melyet jó időn át szedtek a tiszántúli alföld népétől s a nemesi udvarházakból. De fegyverre keltek ellenük, a megyék is üzöbe vették őket. Nem volt maradásuk az Alföldön, hozzám jöttek. Idő múltával e csapat legnagyobb része levetette tolvaj természetét, becsületer, emberséget tanult s katonai fokozatokat, rangokat érdemelt ki.

Nemsokára Bercsényi gróf is szerencsésen véghezvitte varsói utazását és megtért hozzám. A kievi palatinustól hozott

két század oláhot, két század dragonyost és még kettőt Wisnioveczky hercegtől.

A jelentéktelen segítség felbátorította a népet. Remélte, hogy még több is lesz, mert a gróf pénzt is hozott. A francia követ is biztatott, hogy hamarosan ötezer aranyat küld.

Egy havi zsoldot osztottam szét a katonáknak, hogy jobban biztosítsam engedelmességüket s a zászló alatt maradásukat.

Az említett magyar lovasok hirül hozták, hogy az egész nép türelmetlenül várja, mikor megyek az Alföldre s kérnek, hogy próbáljak átkelni a Tiszán bármilyen módon.

Mínhogy lovasságom a hegyek közt nem gyarapodhatott, javaslatuk megfontolandó volt. De a munkácsi meglepetés után maradt mintegy négyszáz lovassal és kétezer rosszul fegyverzett gyalogossal bajos volt a síkságra szállni, hátunkban a Montecuccoli ezreddel. A Borsova, Tisza, Szamos folyók megáradtak, a réteket, berkeket, erdőket sárrá, mocsárrá változtatták; medrükön át nem lábolhatunk. A nehézséget azonban legyőzte a katonák bátorsága s a szükség: a lengyelből jött csapatokat se tarthattam sokáig a határon.

Július végén biztos tudomást szereztem, hogy Bereg és Ugocsa vármegyék nemessége a szatmári helyőrség száz német gyalogosával s a Montecuccoli ezred ugyanannyi lovasával állást foglalt Tiszabecse falunál. Parancsnokuk Csáky István gróf, a nevezett két megye főispánja. Szándékuk, hogy megakadályozzák a folyón átkelésemet. Csapatuk egy része a folyón innen, Beregszász városomban tanyázik.

Elhatároztam, hogy ezeket megtámadom. Titkon és nagy szorgalmatossággal masiroztunk a szomszédos hegyek, erdők rejtett útain. Ha ezt a csapatot szétzavarom, kezemre keríthetem a ladikokat, melyeken átjöttek... Kora reggel indulunk útnak s csak a következő éjszaka pihentünk néhány órát. Az eső szakadt.

Midőn a lovassággal Beregszász közelébe értem, megtudtam, hogy nem maradt ott több huszonöt német lovasnál és ugyanannyi magyar. A többiek a folyó túlszárnyán húzódtak meg, hogy engem figyeljenek, mert a hír ugyancsak túlozta seregem létszámát. Hogy el ne illanhassanak, elhatároztam,

kézre kerítem a révet, melyet elsáncolva tizenöt német talpas őrzött.

Gyalogságomnak nem vehettem hasznát, mert a fáradságos úton elmaradt a céltől. De magyar lovasaim megvették a sáncot.

Eközben a németekből és magyarokból álló csapat arra tért, mit se sejtve a történetekről. Elrejtettem fegyvereseimet, hogy meglepjük őket. De észrevettek. Látták, meg nem futhatnak. Meghúzódtak a folyó egyik kanyarulatában, hol a túlpartról nemcsak a német gyalogság és lovasság, meg a megyebeliek tüze fedezte őket, de segítséget is kaptak. A folyótól védve, biztonságban lövöldöztek.

A magyar lovasok, kik mint említettem Zavadvánál csatlakoztak hozzám, sikerrel attackiroztak. De félve, hogy elvesztem legjobbjaimat, elhatároztam, hogy a támadást nem folytatom, hanem bevárom a gyalogságot. Aztán jó rendben, egyszerre csaptak rájuk és elsöpörték őket. Egy részük a Tiszába szorult, vízbe, sárba veszett; más futásban keresett menedéket és fogságba került, vagy elesett.

Jelentéktelen alkalom volt, de az első és magyar lovasságunk értékét itt még a németek is megcsodálták.

E művelet alatt egy német trombitás, ki a tiszamenti síkon esett fogságunkba, megszökött. Ez nagy kellemetlenséget okozott. Félő volt, hogy leleplezi, milyen kisszámú segélycsapatot hozott Bercsényi gróf; pedig a hír ezt ugyancsak felnagyította. Az ellenség, élve ezzel, összeszedheti helyőrségeit s a Munkácsnál lévő Montecuccoli ezredet, hogy berekesszen a folyók közé, ahol voltam... Ezért estére visszavonultam a szomszédos Vári helységbe. —

Beregszász felé küldött felderítőink azonban jelentették, hogy oda csak egy lovasszáhad érkezett, megtudakolni, mi történt a Tiszánál. Értesülvén azonban, hogy mi már ott vagyunk, visszavonult. Ebből az irányból tehát nem kellett veszedelemtől tartanunk. Nyugalomban töltöttük az éjszakát. Hajnalhasadáskor megtudtuk, hogy a megyei hadak elpusztították lakijaikat és szintén elvonultak Szatmár felé.

Okát nem értettük. A megyei nemesség hazaszéledt. Később tudtuk meg, hogy az elszökött trombitás okozta a rémű-

letet. Azt hírlelte, hogy negyvenezer lengyel és svéd ágyúkkal masirozik egyenest Máramarosnak és Szatmárnál akar megütközni. A nép vágyait fejezte ki ez a kőszá rémhír. De a trombitás elhitte.

Ily kedvező körülmények közt mind egyetértettünk abban, hogy átmegyünk a Tiszán. Esze Tamást küldtem előre: ezredét a tiszamenti falvakból gyűjtötte. Mi pedig követtük Namény felé. Az utakat víz, latyak és dágvány borította, a gyalogság combig vizes volt és naphosszat gázolnia kellett a sarat.

De hol van oly nehézség, mit meg ne könnyítene a bátorság és a jóakarát? Ez a fegyvertelen, félmeztelen nép követte a zászlót, elhagyta házát, gyermekét s mindenfelől összeverődve sorakozott katonámmá.

Malmok és rejtett naszádok segítségével másfél nap alatt keltünk át a Tiszán. Aztán oly nagy számban özönlöttek hozzánk a gyalogosok és lovasok, hogy rövid napok alatt nyolcezer főnyi hadtesttel rendelkezünk.

A gyors, élénk parasztfelkelés megdöbbsentette a nemeseket. A bántalmak elől házakba, várakba húzódtak. Ezek meg uraik ellen való mélységes gyűlöletből elhajtották nyájait, barmaikat azzal az ürüggyel, hogy azok szemmel láthatóan a németekkel rokonszenveznek, azért bújtak el. Így a megyei nemesség nem tudta, melyik részre álljon. A néptől s a németektől egyaránt félt. A főurak váraiba húzódtak; csak kevesen mentek németek által őrzött helyekre.

A nép pedig tódult csapatostul. Maga választotta vezetőit. Némelyek egy kanászt követtek, mások csordást, borbélyt, szabót; aszerint, hogy kit tartottak vitéz embernek. Ime, így özönlöttek seregestül. Veszedelemes volt, de lehetetlen is kicserélni az ilyen tiszteket, nem is akadt volna jobb a helyükbe.

Hallottam, a nemesség erősen felfigyelt a tiszabecsi eseményekre. A Bereg- és Ugocsa-megyeiek megoszlottak: a szegények kezdtek táboromba gyűlni. A főbbek közül csak az Ilosvay család jött, mert kiváltképpen vonzódott hozzám és családomhoz. —

Mindenképpen sürgettem a Hajdúvárosokat, hogy fogjanak fegyvert. De rá nem álltak, míg csak meg nem veszem

Kállót; pedig a lakosságon kívül ott csak negyven németből állt a helyőrség. Meg kellett hát kísérelnem ezt a vállalatot.

Inkább megszálltam, mint ostrom alá vettem a négy bástyájú erősséget. E művelet hosszadalmassága miatt a többi megyében elmúlhatott volna a kedvező alkalom. Ezért Ilosvay Bálintot két-három beregi csapattal Máramarosba küldtem.

Homokbuckák védelme alatt táboroztam Kállónál. Kiismervén az erődítést, rohamot határoztam. A diószegi csapatok olyan dühhel rohanták meg a kaput, hogy fejszecsapásokkal akarták bezúzni. Eredménytelen kísérlet volt. Szükséges ostromszerszámaim nem voltak. Segítségre se volt kilátásom. Végre a mordályégetéshez folyamodtam. A bástya mellé szorosan épült házakra, istállókra csóvát akartam vettetni. Jutalmat ígértem a lengyeleknek, oláhoknak és akadt is vállalkozó. Valóban felgyújtottak egy házat. Eloltották ugyan, de a tüzeset alkalmat adott a lakosságnak, hogy megadásra kényszerítse a parancsnokló hadnagyot.

Ez a tiszt helyőrsége negyven emberével hozzám pártolt. A várban négy kis ágyút találtam és pár mázsa puskaport. Eből alakult ki tüzérségem.

Míg Kállónál így jártam, az Ilosvay fivérek révén, Máramarosban is szerencsésen alakult az ügy. A huszti vár német katonái évek óta nem kaptak zsoldot. Parancsnokukat gyűlölték. Ilosvay Imre ennek tudatában ott vonta meg magát. Megígérte a katonáknak, hogy leüthetik a tiszteret. Meg is ölték, a várat megadták és szolgálatomba álltak.

Mihelyt a megye megszabadult a vártól, mely féken tartotta, az egész nemesség letette nekem a hűségesküt és követelt útján rendelkezéseimet kérte.

A gyors eredmény híre bejárta az egész országot...*

---

* Az emlékezősekből (Mémoires). II. Rákóczi Ferenc emlékiratai a magyar háborúról. A Magyar Tud. Akadémia kiadása. Budapest. 10—30. l. — Az 1703. év végéig az ország Dunán-inneni része, 1704-től egész Magyar- és Erdélyország Rákóczi kezén volt, egyes városok s a Délvidék kivételével. A császárnak megnyert csatái lényegében nem változtattak ezen a helyzeten. Az 1705-i szécseni országgyűlés vezérő főfejedelmé választja Rákóczit, az 1707-i ónódi országgyűlés pedig detronizálja a Habsburgokat. De ugyanebben az

Az ország állapota (1704.)

... A magyar nemzet szolgásgot nem tűrő vitézségét, nemes lelkét bizonyítja még az is, amiért gyalázzák, rágalmazák. Hányszor talált ausztriai királyaiban oly pásztorokat, kik önön juhaik gyapjából idegeneket öltöztettek, zsírjukon idegeneket hizlaltak! A törvényszegést mindig ezek a királyok kezdték, ők ingerelték jogos védelemre a magyart. —

A méltányos olvasó megállapíthatja, hogy az utóbbi királyok alatt a nemzet nagyságról és bátorságról tett tanuságot. Kár emlegetnem, hogy leverni nem lehetett, de a legnagyobb csapások és a szolgáság járma még csak meg sem hajlíthatták.

A rossz nyelvek felemlegetik a magyarok hitszegéseit. De nem beszélnek arról, hogy elnyomatásukban hej, be hányszor!... csikartak ki tőlük olyan megállapodásokat, melyek sérelmesek, bántók, törvényeik és szabadságuk ellen valók voltak. Utódaikra való tekintettel, bűn lett volna ezeket állaniok, de a jóérzést is felháborította volna. S ha e magatartásuk Isten-káromló volt, átok azokra, kik ezt okozták, felidéztek.

Az osztrák ecset durva vonásokkal festi a magyart, színei feketék. Története emlékeit ugyancsak éles vésővel róják fel. Szidják, hogy durvaerkölcsű, parlagi, barbár; hogy műveletlen a tudományok, a szépművészetek terén; hogy korhely, lusta, fősvény. Ó, jaj! Amit e műben elmondok, a nyolc éves háború története nem fogja megcáfolni az osztrákokat! De mind az, amit most leírok az osztrák ház atyai uralmának nyilvánvaló eredménye, keserű gyümölcse. Uralma alatt a nemzet valóság-
gal rosszul nevelt gyermek tulajdonságait öltötte fel. Ki vá-

évből nagyjából elvész Erdély s a következők folyamán Magyarország is lépésről lépésre a császáriak kezére kerül. 1709-ben, a trencsényi csata után a Fejedelem hatalma a Tisza és a Beszkidek közti területre szorul, ahonnan a mozgalom kiindult. A szabadságharc folyamán Anglia és Hollandia közvetítésével folyt béketárgyalások eredménytelenek maradtak. Végül Károlyi Sándor 1711-i békekötése, a majtényi fegyverletétellel, valóságos kapituláció volt, de Bécs nem merete többé kiaknázni győzelmét.

dolható érte? Atyja! Ugyan, melyik ausztriai király alapított kollégiumot az ifjúság erkölcsének pallérozására? Ki szervezett akadémiákat a nemzet számára a tudomány és a szépművészetek ápolására? Ki alkalmazta őket az udvarnál, a hadnál, hogy ne csak korhelykedjenek? Ki terjesztette a nép közt az ipar, a kereskedés ismeretét, hogy elvonja a henyéléstől? És végül, e királyok közül ki nem zsarolta a magyarokat, ki nem kergette őket fősvényységbe, hogy kénytelenségből zsongorogasanak a maguk szükségletének biztosítására? Visszautasítom a rágalmakat, felderítem az igazságot. De nem embereknek tulajdonítom a nemzet szerencsétlenségét, hanem mennyei Atyánk kezének rajtunk való vessejét látom bennük, ki vaspálcával is méltán sújt minket. Méltatlanságomban Isten valószínűleg eszközül használt fel engem, hogy a magyarok szívében felgyújtsam a szabadság szeretetét, mely a rosszhoz alkalmazkodásukban már-már fagyni kezdett. —

(Az író itt elmondja a Habsburgok királlyá lételétől a maga idejéig az ország romlásának és a külföldi önkényuralom rontásának történetét, a lakosság hangulatát.)

Tudvalévő mindeneknek, hogy a magyar nemzetet a törvény négy rendre osztja.

A népet ugyanis Ulászló király idejében, miután a kereszt-háborút hirdető bullát felhasználva, fellázadt a nemesség ellen, leverték, leigázták s oly kemény szolgaságra vetették és a nemesség oly teljes hatalmat nyert jobbágyság felett, hogy a törvény szerint a parasztnak semmije sincs, legföljebb a lelke. A nép egy része, a tótok és ruszinok, elég türelmesen viselik a jármot. De a magyar jobbágyság annyira gyűlöli uraikat és az egész nemesi rendet, hogy szinte egyéb vágyuk sincs, mint bosszút állni elvesztett szabadságukért. A magyar nép közt az úgynevezett szabadosok állapota jobb a parasztnál, de távolról sem egyező a nemesével. Ilyenek a Hajdúvárosok lakói, kik régebben határőrök voltak, a török ellen. —

Az ország rendei közt első a papság. Sajnos, az osztrák kormányzat óta Szent István és a többi királyok jámbor szándékait nem követik. A káptalanok teljesen felhagytak az ifjúság oktatásával, különösen, mióta ezt a jezsuiták vették gondjaikba. A bécsi tanácsosok ügyesen élnek ezzel: a magyar je-

zsuitáknak feletteseik az osztrákok. Elsősorban gyűlöletet neveltek az ifjúságba Kálvin és Luther felekezete ellen. Tanítványaik elfogultak, lelkületük gyűlölködő; belőlük nevelik az egyházi rendet s akik kitűnnek tanulmányaikban, benn tartják jezsuitának. A magyarok ösztönös tisztelettel viseltetnek papjaik iránt. Így könnyű nekik e gyűlölséget a világi katolikusokra is átszármaztatni. A klérus javarésze azt hiszi, hogy a régi hit megmaradása az osztrák ház uralmától függ. Így Ausztria ellen fegyvert fogni a katolikus hit megrontásának látszik s ipso facto exkommunikációt von maga után. Ezért a hadakozás kezdetén a magam lelkészei és plébánosai is annyira kerültek, hogy sokáig papjaim se voltak; eretnek tévelygőnek, átok alatt lévőnek tekintettek, míg csak kézre nem kerültve Olaszi városát, táboromba nem hoztuk a váradi káptalan prépostját néhány pappal. —

Mínthogy a nép és nemesség legnagyobb része nem katolikus felekezetekhez tartozik, a papoknak nincsenek híveik. E címen aztán egyáltalán nem prédikálnak s nem oktatják az ifjúságot. A tizedet és többi járandóságukat azonban híveiktől szigorúan bekövetelik. A pénzt bugris rokonaiknak gyűjtik, a templomok pedig félig rombadőltek, ékességük odalett, még csak tisztán se tartják. —

Az egész sereg, tán tizedrésze kivételével, kálvinista volt s papjaink* iránt tanúsított minden tiszteletlensége még a pártomon lévő országnagyok szemében is az egyház rombolásának és üldözésének látszott. Ha ily esetekben nem jártam el erőszakkal és indulatosan, hanem kölcsönös szeretetet és türelmet hangoztattam: mert lelki vonatkozások irányításában nem tartottam helyénvalónak erőszak alkalmazását, megvádoltak, hogy a katolikusok ellenceit pártolom, hogy hitem színlelt és hamis.

A második rend a főuraké. Állapotuk nagyjában egyező. Dunántúliakra, a Vág-vidéki tizenegy megyéből és a felsőma-

---

* A kálvinista Rákóczi család az eredetileg katolikus II. Rákóczi Györgyné Báthory Zsófia és fia — a Fejedelem apja — I. Ferenc visszatérésével katolizált. A Fejedelem maga is jezsuita növendék volt.

gyarországi tizenhárom megyéből valókra oszlanak. Az első és a második csoportbeliek sokan Ausztriából, Stíriából nősültek. Másoknak örökös jószágá a stíriai, osztrák, vagy morva határon feküdt, maguk Bécsben nevelkedtek. Ez okon szívük Ausztriához húzott, kockáztatni se akarták jószágukat, szerencséjüket. Vagy még inkább: fitymálták Bercsényi gróf családját és személyét s nemigen akartak mellém állni, félvén, hogy nálánál méltóságban alábbvalók lesznek. Mert annyi bizonyos, rossz érülettel egy se volt az ügy iránt, melyet fölkaroltam és védelmeztem. Még a nádor is, Esterházy Pál, az összes főurak elseje, szót emelt mellette. Nádori méltóságából folyó kötelességét azonban nem teljesítette. Mert ha a magyar háború kezdetén, a mellette lévő főurakkal együtt, felhasználta volna tekintélyét s tisztéből folyólag közvetítőül lép fel a császárnál, emberi számítás szerint a magyar háború szerencsésen végződött volna.*

Minden emberi vonzalmat félretéve, az örök Igazság színe előtt írom ezeket az emlékeztetéseket. Be kell vallanom, hogy a magyar főurak lelki egyetértésének nagy akadályá volt Bercsényi gróf személye még sokkal inkább szelleme, szeszélyei, szokásai. Őt mindnyájan ismerték, engem csak kevesen. Ifjúságom miatt képtelennek tartottak katonai és politikai vezérletre. Mindezt a grófnak tulajdonították. Sokan még vele egyenlőrangúak se kíváncsoztak lenni, nemhogy neki engedelmeskedjenek.** Bercsényi gróf szelleme nem ismert magával egyenlőrangút s alantasai számára kemény és elviselhetetlen volt. Ha kedélyes: tűrhetetlenül csípős és gúnyolódó. Ha komoly: könnyed. Mikor haragos: goromba, megvető. Saját véleménye mellett megátalkodott, másokat többnyire semmibevette. Beszéde ékes, tetteiben ingadozó, kétségben tétovázó. Szerteágazó gondolkodása folytán tanácsa bizonytalan, határozatlan. A balsikerért mindig másokat okolt... Vonzódott hozzám, szüksége is volt rám.

* Az 1485. évi ú. n. nádori törvény 6. szakasza szerint, a király és a nemzet közötti viszályban a nádor közbenjáró.

** A Fejedelemnél tizenegy évvel idősebb Bercsényi Miklós csak nemrégén kapta a grófi címet. Tanulmányait a nagyszombati egyetemen végezte s vitézségeért már 21 éves korában császári ezredes volt.

Igy kölcsönös szeretetünknel, barátságunknál fogva pártoltam őt s gyakran mentegettem fékezhetetlenségéért. Rosszakarát nem volt benne, természetét meg nem változtathattam, joggal se büntethettem. Ezért titkon gyakran vádoltak, hogy gyöngye vagyok iránta. A közvélemény fősvénynek, kapzsinak, vagyongyűjtőnek tartotta; alaptalan vád volt. Túláságos takarékosságának tulajdonították, hogy nem kereste mások barátságát; ő azt gondolta beéri énvelem. Széles Magyarországon nem is volt kivülem barátja. Nem hallgathatom el, hogy sokszor zúgolódott ellenem, mert méltányosságból nem teljesíthettem minden kívánságát. Egyébként, mondom, igen jó ésszel volt megáldva, könnyen áttekintette az ügyeket, de ritkán tudta felismerni az emberek tehetségét, képességét. —

Őszintén szerettem ezt a barátomat, minden titkomba beavattam, hű társam volt balsorsban és száműzetésben, de természetét nehezen mérsékelhettem. A pártomon lévő többi főurral ugyancsak nehéz volt egyetértésben tartanom. Mind más-
képpen gondolkodtak ugyan, de iránta mutatott becsülesemre tekintettel látszólag önként megadták a méltóságának kijáró tiszteletet. Őszinték azonban nem voltak hozzá. Ámbár egymás irányában sem. Becsmérelte, szidta, sőt gyakran rágalmazta előttem egy a másikat — miután maguk közt fesztelenül kritizálták személyemet és cselekedeteimet. Amit Bercsényiről elmondtam, megadhatnám a többi főúrnak is — a gyors felfogás, az érett ítélőképesség, irántam való komoly vonzalom, barátság és hűség kivételével! Kik katonai tisztelet viseltek, egy se volt közöttük, ki parancsaim elmulasztása miatt, szigorú, de méltó büntetést ne érdemelt volna s bizonyára nem egyszer meg is járják, ha ki nem menti őket, hogy nem tudták, mit kellett cselekedniök, vagy egyéb járatlanságuk. Mert alkalmas embereink nem voltak s ha másokat állítok helyükbe, azok estek volna ugyanazokba a hibákba.

Végezetre, ami a főurak vagyoni helyzetét illeti: mióta a népet az osztrák szipolyozta, szegényítette, az ő jövedelmük is megcsappant, ősi jószágaik leromlottak. —

A harmadik rend, vagyis a nemesség, továbbá az egész had mindenkoron tisztelt, szeretett engem és engedelmeskedett. Csak azért zúgolódott, hogy az első vádra, melyet gyakran hir-

telenében s elégséges bizonyíték nélkül emeltek, nem torlom meg szigorúan a főurak és tábornokok szabadosságait. —

A nemesi rend mindenkor kitartó vonzalmat és hűséget tanusított irántam. A haza igaz fia nem nézheti szánakozás nélkül az állam e tekintélyes rendjét: az ausztriai uralom óta nevelése teljesen elhanyagolódott. Rendjük a nép közé hanyatlott szegény emberekkel van zagyválva. Hajdan a főurak pompájának, nagyszámú házuknépének voltak nagy árnyoldalai: a főurak hanyatlása azonban a nemesség nevelődésének elhanyagolódását vonta maga után. A nemes legfeljebb latin nyelvet tanul a jezsuitáktól, némi humaniorát végezve, megnősül, gazdálkodik, vagy jogászkodik. Az efféle ügyvédek, ítélőmesterek, fiskálisok és egyéb táblabírák fiatal nemesekkel vannak környezve; ezekkel látják el a polgári közigazgatást; a törvénytudományt kitanulva, teljesen elszürkülnek s egészen kivetkőznek... be sokan!... a származásuk követelte nemes érzésekből. E testület túlnyomó része Luther és Kálvin felekezetéhez tartozik, nem a jezsuiták iskoláit járja. — Ezek növendékeit az ítélőmesterek nem fogadják maguk mellé s így a jezsuiták neveltjeinek műveltsége idővel még jobban elhanyagolódik, erkölcseik még inkább eldurvulnak.

A birtokára, családjá körébe visszahúzódó nemesség kényelmes henyéülésben korhelykedésnek adja magát s inkább gyermekei szaporításával foglalkozik, mint nevelésükkal. Sokan nemeshez méltatlan boltba, vagy iparra adják őket. Boldogok, ha tehetségesebb fiukból prókátort, fiskálist nevelhetnek. A nagyszámú jogász pörösködésre bűjtogatja a főrendeket, ami csak az ügyvédek és bírák erszényét dagasztja. A hazai törvény az örökségben egyenlő osztályt juttat mindkétnembeli leszármazónak. Ez ok és anyag a pereskedésre. Még a házasság is kútfő, melyből bőven buzognak a nagy családi viszályok.* Az ügyvédek és bírák szíjtják, ingerlik e viszályokat, aztán tanáccsal, ravaszkodással barátságos megállapodásra, egyezkedésre bírják a feleket, hogy mindkét oldalról nyerjenek. De ha idővel ezek

---

* A Fejedelem keserű ifjúkori emlékei: férjes nénje sorozatosan indított ellene ilyen pereket, — noha szerető testvérek maradtak.

a jogászok úgy érzik, hogy egyik, vagy másik fél részéről rövidséget szenvedtek, felélesztik a pert, melyet burkolt értelmű, többféleképpen magyarázható szerződéssel szüntettek meg. Ilyenféle izgágasággal az ítélőmesterek nagy vagyont gyűjtenek, készpénzen veszik a nagyurak kastélyait, uradalmait, nagy tisztességben részesülnek, főméltóságokra jutnak és bárokká lesznek.

E rövid szóval elmondottakat fontolóra véve, senki se ütközhet meg azon, ha a magyarok erkölcsi kevéssé palléroztottak s nem becsmérelheti őket, látván, hogy a nemesség mily járatlan a tudomány s a katonai ismeretek terén. Vérükben volt érzelmeik megdermedtek; nem keresik a hadi dicsőséget, melyre természetes hajlandósága vitte a magyart, de rossz nevelésük, sajnos, a becsületről s az erényről csalóka ködképek tár elébük és ez félrevezeti őket. —

Igy a szabadságért vívott utóbbi háborúban a magyarokat csak keménységük, vitézségük, jóakaratauk és tanulékonyosságuk, csapások ellenére is, bajokban tanúsított rendíthetetlen lelki nagyságuk tette képessé a harc folytatására, hiszen gyakorlatuk... mit mondok? ... fogalmuk nem volt a hadakozásról. Állták a sarat egy ország, katonailag jól képzett, begyakorlott, harc-edzett, minden hadi szükséglettel felszerelt és ellátott seregével szemben. És bár a magyarok száma meghaladták az ellenséget, fegyver, ló és tisztek dolgában mindig alatta maradtak.

El nem mondhatom, hogy a nemesség és a had milyen szeretettel, kitartással és odaadással viseltetett irányomban. Ha akadtak volna mesterei a hadi tudományban, tanult, engedelmeskedett, hadakozott volna szívesen.

Az ország negyedik rendje az úgynevezett szabad királyi városok: az ausztria uralomnak szintén szomorú emlékjelei! Szegények, csekély lélekszámúak, iparban tudatlanok, gyáraik nincsenek. Mutatja mindez, hogy az ország árvaságra jutott s a gyámok bezsebelték a gyámolt javait. Hívek voltak hozzám és szerettek a polgárok is, de szegénységükből csak gyöngye segítség tellett. Maguk is csak breslaui és danzigi kereskedők birományosai voltak, ezeket szolgálták, hogy eltengődhessenek.

!!
Az isteni Gondviselés küldött pusztává lett hazámba, hogy legyek fegyverre hívó hang a szabadságért. Meghallatta kiáltásomat az egész lakossággal. A nemes szívek felindultak a szabadság nevére, sorakoztak és fegyvert kértek visszavívására. De a hang nem adhatott a katonáknak se zsoldot, se ruhát, se fegyvert, se lovat. A néptől kellett volna tehát kérnünk, hogy aztán adhassunk neki. Ugyanekkor ugyanez a nép katonáskodott. Hogyan szolgáljon tehát adóval, eleséggel, művelje tovább is földjét, ha egyidejűen a hadi fáradoalmakat is viselje?... Mondani merem, hogy ez az ország természeti kincseivel, termékenységével felülhaladja Európa összes államait; de Lengyelországba eladott borainak ára, német földre szállított barmainak értéke mind rámege az osztrákok szedte adóra, melyből viszont nem lát soha semmit. A török hadakozás alatt Bécsbe vitt pénzen a császári had számára osztrák árukat vásároltak... Nagy a pénzhiány; ez már a háború kezdetén arra kényszerített, hogy bevezessem a réz váltópénzt, ne kelljen megadóztatnom a népet, mely jó lélekkel szolgált saját lovain, fegyverével, eleségszállítással. A királyi vámok csak keveset hoztak; a háború csökkentette hasznukat; meg is kellett szüntetniünk sok vámot, melyet a németek törvényellenesen az országon belül rendeztek be, a belföldi lakosság terhére. A dús erek lelésének reményében a művelt arany- és ezüstbányák alig hozták be a rájuk fordított költséget. Nagyobb segítséget csak a rézbányáktól várhattunk. Ha azonban a rézpénzt valóságos értéke szerint veretjük, nem lett volna annyi, amennyi kellett; a pénzdarabok is használhatatlanul nagyméretűek lettek volna. Kikértem az összes vármegyék és szabad királyi városok beleegyezését s felhatalmazásukkal réz váltópénzt verettem; rajta a közszabadság jelvénye volt, nem saját címerem.

Amint a továbbiakban is látni fogja az olvasó, kiváltképpen senkit se dícsérek, sokakat megrovok. Oka ennek, amint mondtam, hogy nálunk nem voltak mesterek, csak tanítványok; magamat is ezek közé számítom. Huszonhat éves voltam akkor, katonai gyakorlatom semmi, politikai és történelmi kérdésekben képzettségem felületes volt. Láttam a hibákat és véteket, de javítani nem tudtam. Bevallom: vak voltam és világtalanokat vezettem. Aki tehát Magyarország álla-

potáról véleményt alkot, tulajdonítsa a háború szerencsés kezdetét az ellenség túlóvatos magavigyázásának; tulajdonítsa, mondom, a folytatását a helyőrségek és várak rossz felszerelésének s még rosszabb védelmének; s végezetre tulajdonítsa balvégzetét a nemzet tudatlanságának, járatlanságának, a pénz és fegyver: a hadakozás főkellékei hiányának, a pestisnek s a francia korona gyöngje támogatásának. De tulajdonítsa mindezt a mindenkoron jósa, bölcs és kegyelmes isteni Gondviselésnek! ...*

Egy és más a hadakról

(1704)

... Bizony, különösen eleintén, lehetetlen volt megakadályoznunk, hogy a csapatok minden fegyvertény után szétbomljanak. Ha sikeres volt, hazavitték a zsákmányt; ha balul végződött, ugyancsak hazamentek családjuk megnyugtására. —

Károlyi Sándor nem szeretett együttműködni Forgách Simonnal; nem bízott benne. Haditanácsának legbefolyásosabb tisztjei guerilla-harcosok voltak, a rendezett csatákat ellenezték. — E tábornok mindig a Thököly alatt szolgált tisztek tanácsára hallgatott. Ezek elképzelése szerint, az ellenségtől minél távolabb kell tányázni, őrszemeket nem kell állítani, jól kell inni, aludni s ha ember, ló nagyot pihent, három-négynapos száguldozással rajta kell ütni az ellenségen. Ha megfut: üldözni, ha ellenáll: visszavonulni! Az egész nemzetnek ilyen fogalmai voltak a háborúról. —

A gyalog szolgálatot a nemesség mindenkor megvetette, szégyennek tartotta, mert ilyenféle vállalkozásokra ez a fegyvernem, nézete szerint, alkalmatlan. Azt tartotta a szóbeszéd: Ember lovon jár, gyalog csak a kutya. Nem tudták a gyalogságot másképp alkalmazni, csak várak, palánkok kapuja őrzésére. — Ez a mesterség pedig sose tetszett a nemesembereknek; becsmérelték a gyalogságot, mert nem voltak hadi ismereteik. —

* Emlékezések 45—47, 51—60. l.

Az ország általában nem népes; ezért is rászorultunk a nép jóindulatára. A fegyelem megszilárdítása érdekében szükségképpen le kellett volna tennem az első tiszteket: parasztok voltak, faragatlanok, gorombák, részegesek. A nemesség nem akart velük szolgálni. Úgyis rá kellett beszélnem őket, hogy álljanak be gyalogosnak. Kik már katonáskodtak, a mondott okból húzódoztak a talpas mesterségétől. Az ifjakban, kik iskolában, jogászkodásban nevelkedtek, lett volna jóakarát és hajlandóság a tanulásra, de tiszti kinevezésük még nem volt elegendő ahhoz, hogy tudják is dolgukat. Tanulónak és tanítónak lenni bajos volt egyidőben. Minthogy a parasztezredek dolgában mindjárt újítást nem kezdettem, a második évi hadjárat alkalmával brigadérosokat kezdtem kinevezni, hogy a nemeseknek magasabb rangot adjak saját jobbágyaiknál, alattvalóiknál. De ez a rendelkezés, melynek célja a csapatok fegyelmezése volt, csak napról napra megújuló viszályokat, huzakodásokat eredményezett, mert ezek a brigadérosok nem értettek a vezérlethez.* Ilyen huzakodások közt a rend is rendtelenséggé változott. De ez nem volt minden: mert még ha megfelelő brigadérosaink lettek volna is, amit a hadsereg gerincének nevezünk: az altiszti kar teljesen hiányzott. Akit káplárnak, őrmesternek neveztünk, a közlegény pajtása volt s nem vergődhetett előtte tekintélyre. Egy faluból valók voltak, együtt csavarogtak haza földjük, szőlőjük művelésére, aratásra. Szerencsétlen fegyvertények elkerülhetetlen forrása volt ez s az ellenség legértelmetlenebb vállalkozásai is így sikerültek. Idővel elértem, hogy szervezett ezredek voltak, sőt naponként pontos kimutatást kaptam a tényleges szolgálatot teljesítő katonák számáról. Ezt azonban még azoknak is, kikkel a tervet megbeszéltem, vagy végrehajtottam, bajos volt akár előadnom, akár eltitkolnom. Mert a nemzet, mint mind, aki járatlan a haditudományban, kész volt bárminek hévvel nekivágni, de ugyanúgy meg is hátrált, ha reménye nem egyezett a való képével, vagy az eredmény nem felelt meg reménységének. Ha látta, hogy vonuló, vagy táborozó serege mekkora földterületet bo-

* A Fejedelem itt nem említi, hogy több tábornoka gyakorlott katona volt s előbb a császári seregben viselt magas rangot.

rít be, bizakodott fölényében s alig várta az ütközetet. De a katonák szétoszlottak és megvetették vezéreiket, ha nem vittük őket az ellenségre, vagy akár cselből hátráltunk. Így hát különböző gondolatokat ébresztett az emberben, ha látta az említett kimutatások számadatait.*

Kardján kívül a jobban fegyverzett gyalognak is csak ke-
rek puskája, vagy muskétája volt. S ezek száma mindig alatta
maradt az ellenségnek. Lándzsákkal is lehetett volna fegyverezni
őket, de ezekbe a népi katonákba mi módon önthettünk volna
bizalmat e fegyver iránt s hogyan taníthattuk volna meg ke-
zelésére? ... A jobban fegyverzett lovas karabély a két lányi
hosszú, csövének nyílása, mint egy ágyú, kardja elég hitvány
veretű, parasztlova rosszul kantározva, nyerge rosszul szíjjazva.
Az ezredek javarésznének felszerelése azonban még ennyire se
ment. Mégis nagy hadsereggel kellett tüntetnünk, hogy az el-
lenségben kellő benyomást keltsünk. Minthogy azonban mégis
rosszul jártunk, az ő bátorságuk nőtt, míg a nemzeté alá-
hanyatlott ...**

A nagy kísértés (1706.)

... Tavasz kezdetén eljöttem (az ostromlott) Eger alól,
hogy fogadjam Nyitrán Stepney lordot, Anglia meghatalmazott
miniszterét. Megállapodtunk a fegyverszünet feltételeiben. —
Teljesen megnyertem becsülését. Elmondotta nekem, hogy
József császár még most is a régi jóindulattal van hozzám, haj-
landó megengedni a hercegnőnek: feleségemnek, hogy meglá-
togasson. A maga részéről örömet támogatná kívánságomat,
ha levélben megírnám, hogy ezt szívesen veszem.

Válaszoltam, nem egyeztethető össze a helyzettel, hogy én

* A szervezett ezredek létszáma 75.000 főre rúgott. Az ellenség
6—30.000 emberrel hadakozott; a fegyverzet, fegyelem és kiképzés
mégis előnyére volt.

** Emlékezések 71—75. l. — Borus emlékezéseiben a Fejedelem
csak veszített csatákról ír; a dunántúli hadműveleteket, melyekben
személyes része nem volt s így emlékezetében elmosódtak, alig említi.

írjak a császárnak ily értelemben, vagy bármi kérelmet intézek hozzá. De írok a hercegnőnek s tudatom, hogy szívesen látom a fegyvernyugvás alatt, ha a császártól engedelmet kap, hogy hozzám jöjjön. Én szavamat adom, hogy a fegyverszünet elteltével, ha ő császári felsége kívánja, visszabocsájtom. A kérdés vajmi könnyen teljesült. A bécsi udvar már régen hozzám akarta küldeni s csak azért terjesztették eléem ezt az ajánlatot, hogy legyen rá ürügy. El nem utasíthattam. Mihelyt a hercegnő kézhez vette leveletem, már az engedélyt is megkapta... Pom-pásan fogadtam Nyitrán. De kényelmesebb szállás céljából hamarosan Kistapolcsányba vittem, onnan Ujvárbá.

A császár kegyeltje, a cseh kancellár, Wratislaw gróf, ki a béketárgyalásra küldött második biztos volt, azzal az ürüggyel állított be ide, hogy a hercegnőt látogatja. Úgy tettem, mintha jöttéről nem vennék tudomást. Ceremónia nélkül érkezett s midőn a hercegnő szobájában volt, csak otthonosan léptem elébe.

Régebről ismertem. Nagyon őszintén szólt velem. A Birodalomban független hercegséget ajánlott fel nekem, székkel és szavazattal a birodalmi gyűlésen és sok más egyebet, ami családomnak sokkal előnyösebb lett volna, mint az erdélyi választott fejedelem helyzete. Határozottan kijelentette, hogy a császár sose fogja tűrni Erdélyben megmaradásomat.

Válaszoltam: elismerem, hogy amit a császár részéről ajánl nekem, teljesen megfelel házám érdekeinek. Én azonban sosem kerestem ennek előnyét. A háborút kizárólag hazám szabadságáért kezdtem, születésem ide köt. E kötelék még szorosabbá lett, mióta az egész nemzet hálája és bizodalma rám hagyta a kormányzás gyeplőjét. Ő császári felségétől az erdélyi fejedelemséget se kívánom, csak tartsa be annak a szerződésnek cikkelyeit, melyet Lipót császár elődömmel, Apaffy Mihállyal kötött.* Ha személyem ebben akadály, készséggel visszaadom választási okleveletem a fejedelemség rendleinek. Válasszanak

* Az 1687-i balázsfalvi szerződés a császár — a magyar király — fennhatósága alá helyezte Erdélyt, de meghagyta külön fejedelemségnek. A valóságban a császári katonaság vette át a hatalmat s a fejedelemnek csak címe maradt. Utódát, II. Apaffy Mihályt 1701-ben erről is lemondatták.

mindkét fél számára tetszőbb fejedelmet... akár legkisebb szolgámat. Kértem, mondja el mindezt öfelségének: szívem őszinte indulatával szóltam s ahogyan szerencsés vagyok őt ismernem s ha öfelsége oly hajlandósággal van hozzám, mint mondja: nem hiszem, hogy rossznéven veszi nyíltságomat.

Észrevettem, hogy válaszom meglepte Wratisslawot. Valóban megtudtam, hogy visszatérése után oly kedvezően szólt rólam, hogy gyanuba vették. De ekkor ezekkel az ünnepélyes szavakkal felelt nekem; megjegyeztem, mert okom lett rá, hogy el ne feledjem:

„Nos, jól van, herceg”, mondotta, „kegyelmességed bízik Franciaország ígéretében; pedig ez az ország szegényházi menhelye azoknak a fejedelmeknek, kiket szava és kötelezettségei megszegésével tönkretett. Kegyelmességed is ezek sorsára jut s ott fog meghalni!”

Feleltem: számomra nem Franciaország magatartása irányadó, hanem, amint mondtam, kötelességem.

Igy váltunk el. A hercegnő csakhamar Csehországba utazott, a karlsbadi fürdőre. Nézete szerint, erre egészségének oly annyira szüksége volt, hogy hasztalan figyelmeztettem és jószoltam meg neki, mi vár rá. Erőszakkal vissza nem tarthatam. Egy század lovas kísérte Morvaországig, mert a nép láthatóan nagyon felingerült ellene.*

Ünnepnap — és ami mögötte volt (1707.)

... Március havában indultam meg erdélyi utamra. — Az erdélyi rendek Marosvásárhelyre voltak összehíva, az ország közepén. Folytattam utamat s tíz nappal az országgyűlés megnyitása előtt érkeztem meg. A városhoz közeli helységben időztem, míg megállapodtunk a hitlevél pontjaiban, melyekre beiktatásomkor esküt teszek.** — Végre megegyeztünk, hogy őseim

* Emlékezősek, 137—140, 155. l.

** Az erdélyi rendek még 1704-ben fejedelemmé választották II. Rákóczi Ferencet. Ez alkalommal, 1707-ben foglalta el trónját.

hitlevelét terjesztik elém s néhány nap alatt minden rendbejött, kivéve, hogy a rendeket rá nem birhattam katolikus püspökség felállítására. — Egyéb se volt hátra, mint bevonulásom és fogadtatásom szertartását elrendezni. Az ősi szokásokról a legöregebbek se tudtak. — Így hát arra igyekeztem, hogy a magyar királykoronázás módjához alkalmazkodjunk.

A város mellett, nyílt mezőn lépcsőzetes emelvény készült, melyre udvari papom keresztes oltárt állított. A rendek lóháton vonultak elém. Le akartak szállani, de figyelmeztettem őket, hogy beiktatásom előtt ez nem helyénvaló, míg csak ugyanúgy nem cselekszem én is. A választott király fogadásánál Magyarországon azért vernek fel sátrakat, mert ahol leszállnak a lóról, sátorban üdvözlik. Megmondottam nekik, hogy ez a rendek joga, mert a fejedelmet nem fogadják el urukul addig, míg esküt nem tett a törvény és a választási feltételek megtartására. Több alkalommal világosítottam fel őket hasonlóképpen.

Felruháztak a Haza Atyja nevezettel. Mondhatom, irántuk táplált érzésemet tekintve, ez találó volt.*

Az emelvényhez érve, leszálltunk a lóról s a főnemesek felkísértek. Az összes felekezetek püspökei és lelkészei felsorakoztak; a nemlévő katolikus püspököt karingbe öltözött udvari papom helyettesítette. Egy ítélőmester, mint az országgyűlés elnöke, egyórási beszéddel köszöntött. — Feleletem kezdetén, Salamont idézve, bölcsességet kértem Istentől s végezetre atyai szeretetemről biztosítottam őket s hogy e népért élek, melyet a rendek szavával, Isten bizott gondviselésemre. Aztán az oltárhoz léptem; udvari papom az evangéliumot nyújtotta, a törvény rendelte eskü szövegével. Fennen szóval mondtam el. Rákiáltották: vivát! Jó ágyúlövésnyire hadirendbe állított udvari ezredeim dísztüzet adtak.

Megindultunk. A városban én a kis katolikus kápolnába tértem, hol a plébános rákezdet a Te Deum-ra. —

Különös céloom nem volt ezzel az országgyűléssel; csak háborús természetű rendelkezéseket javasoltam s ehhez kér-

---

* A rendek ez alkalommal a *felsőleges* címet is megadták a Fejedelemnek.

tem segélyt. A fejedelemség kincstárát a kincstartó tanácsos őrzi. Külön igazgatója van a fejedelmi uradalmaknak és jövedelmeknek, melyeknek semmi közük a kincstárral. Minden adót az országgyűlés vet ki és színe előtt folyik be. Jóakaratom jeléül s a nép könnyebbségére a kincstárhoz csatoltam a hűségemre nem tértek elkobzott javait. De meg nem gátolhatta semmi igyekezetem, hogy olyan törvényt hoztak, mely tönkretette összes erdélyi hadaimat: tudniillik, hogy minden földesúr visszakövetelhesse jobbágját, ki engedelmé nélkül szegődött el katonának. Képtelen törvény volt ez ilyfajta háborúban, mint amelyet vívtunk! De ha nem hagyom jóvá, teljesen fölzendítette volna a lelkeket. Visszavetésem ugyanis megerősítette volna őket abban, hogy eltökélt szándékom, saját jobbágaik fegyverére támaszkodva önkényuralomra törni. Állítólagos politikusaik ugyan azt mondták, távol áll tőlük, hogy rólam ilyet gondoljanak, de ha a földesurak egyszer is elvesztik korlátlan hatalmukat jobbágaik felett, e példával más, rosszindulatú fejedelem visszaélhetne. Csodáltam, közülük még a legértelmesebbek se fogták fel, hogy máris abban a szabadságban akarnak ringatózni, melyért csak most folytatjuk a harcot. Élénken fájlaltam, hogy így gyanúsítanak engemet mindazok után, amit szabadságuk iránt való szeretetemben tettem. Hiszen valójában csak rajtam állt, hogy visszaéljek a nép első hevével s birtokomba vegyem Erdélyt, szót sem ejtve a rendek összehívásáról, megválasztásomról... De ez a választott fejedelmek sorsa: mindig gyanakvás kíséri őket s mindig boldogtalanok lehetnének, ha önnön lelkiismeretükben nem találnának vigasztalást. Pedig ha szándékaikat nem lelkiismeretük vezérli, mi sem kétségesebb, mint hinni azt, hogy eskük és törvények megköthetik őket.*

*

... Úgy gondolom, említettem, hogy nagy hévvel kezdett háborúnk a béketárgyalások megszakadása óta lankadni kezdett. Az is lankasztotta, amivel felsegállítását céloztuk. A kezdeti hév, mint mondtam, rendetlenséggel járt. S a rendetlen-

---

* Emlékezések, 156—160 l.

ség egyetlen ellenszere, a szükséges rend, csökkentette a lelkesedést, az pedig szükségképpen lanyhaságot vont maga után.

Az első tisztek gorombák, korhelyek, durvák voltak, de csapataik bíztak bennük. Utánuk pallérozottabbak következtek, alkalmasabbak a fegyelem tartására s a csapatok előtt tekintély szerzésére, hogy századaikról, ezredeikről nyilvántartást vezessenek... de hadi dolgokban ezek époly járatlanok voltak, mint az előbbiek. A katonák pedig kevésbé szerették, becsülték őket. —

A nemesség napról napra jobban urrá lett jobbágjai felett, elidegenítette őket a háborútól, hogy az ő munkáinál foglalatoskodjanak. Az ezredek észrevétlenül gyengültek. Ki zsákmányhoz jutott, ezt akarta élvezni, mintsem, hogy megmaradjon büntetéssel biztosított rendtartások korlátai között. Minden kedvező alkalommal hazatértek. Erőszakkal kellett visszahozni őket. —

Lova sajátja volt a katonának, fegyvere is. Nem szívesen fárasztotta jószágát vonulással, őrsegen, eleségszerzéssel, portyán. Ime, ilyen kicsinyes okok riasztották el katonáinkat a hadtól. Mondhatnám, maga a természet rendje avatkozott vállalkozásunkba: Annyit fáradoztam, hogy megteremtsem a rendet; ime, ez lett az eredménye földműves parasztok között!*

A trencsényi csata

(1708.)

... Az új hadjáratra gyalogságom felszerelése és létszáma teljes volt. E fegyvernem még sose volt ily szép, ily fegyvermezett. Készületem nagy zajt keltett Bécsben s az ellenséges hadban. — A csapatok zászlóaljanként táborot vertek; új ruhájuk káprázatos volt s előmozdította számuk gyarapodását. Hírükre felpeszdült a nemzet szíve; az ellenség pedig nem mozdult. —

A balszerencse hozta, hogy udvarmesterem, Ottlik s má-

---

* Emlékezések, 163—164. l.

sok, kik trencséniekkal leveleztek, akkor oly hírt kaptak, hogy a vár végét járja, nincsen elesége. Viard (császári tábornok) ugyan parancsot kapott, hogy lássa el, de ha ezt megghiúsítjuk, a parancsnoknak kapitulálnia kell.

Mondom, a balszerencse hozta így. Mert az újság felkavarta a lelkeket s mind gyorsan odakíváncsoztak. — Csak el kell indulnunk, hogy megvegyük ezt a várat, mely mindenképpen megkönnyíti sziléziai tervünket.* Tetszetős ok volt, de nem hajlottam rá. — Trencsén környékét egyáltalán nem ismertem s az ellenségnek vajmi könnyű lett volna, hogy hadmozdulataival elvonulásra kényszerítsen: elég, ha Lipótvárnak vonul, Nyitrát fenyegeti, elfoglalja raktárait s fel kell hagynom ezzel a kezdeményezéssel. De okaimra senki sem hallgatott. Az odavaló tisztek élén Bercsényi már a vár birtokában képzelte magát. Mondhatom, a végzet zavarta meg az elméket. A tanácsban csak udvari marsallom, Vay báró osztotta nézetemet. Így végre magam is hozzájárultam ehhez a vállalkozáshoz. —

Már majdnem sötét éjszaka volt, mire a gyalogság a (Trencsén alatti) táborba érkezett. Hírét vettem, hogy (az ellenséges főparancsnok) Heister szintén megérkezett lovasságával Vágújhelyre, mely tőlünk jó vonulásnyira volt. — Én már a csapatok előtt a táborhelyen voltam, de körülszemlélődni már késő volt. Bercsényi megjött a haddal s jelentette, hogy egy ügyes portyázó tisztet hagyott a Vöröshegy hágóján: ha az ellenség Trencsénre masirozik, vagy felénk, tüzeltesen rá csapásával s kísérje oldalvást.

Az elővigyázat nem volt haszontalan. Másnap hajnalhasadtakor jelentik, hogy a Vöröshegy felől tüzelés hallható. Általános riadót verettem, lóra ültem. Táboromat annyira szét-szórva, rendtelenségben találtam, hogy ugyancsak jó munkába telt, míg seregemet hadirendbe állítottam. Bercsényinek meg-hagytam, hogy a jobbszárnyon rendezze a lovasságot. Én szemlére balfelé indultam; erre nehezebb volt kibontakozni.

A balszárny magaslaton állt; lábánál (Turna) falu. A magaslat bokrokkal borított menedékén leereszkedni nem volt

---

* A Fejedelem minden erejével Sziléziába akart törni s ott telelni.

nehéz. Teteje pedig, hol csatarendemet felállítottam, mintegy árokszerű volt, melynek kapaszkodója jól fedezte gyalogságot. Mögötte kis rét, elegendő külföldi lovasságom felállítására, hogy a gyalogságot támogassa.

A meglehetősen széles országút hadállásom közepét keresztelte; ide java lovasezredeimet állítottam. Az országút kivételével az egész terepet árkok, vízmosások szaggatták meg. Legcélszerűbbnek találtam, hogy tartalékul hat eskadron karabélyos helyezkedjék el egy mögöttünk lévő magaslaton.

Az ellenség ágyúlövésnyi távolságon kívül volt. Jobbszárnyával a falu felé vonult, mely alatt, balszárnyam előtt feküdt. Azt hittem, hogy a magas szálfæerdővel borított völgyön át oldalba akar fogni. Biztosításul leküldtem három (gyalog-) zászlóaljat. Csakhamar azonban látom, hogy (az ellenség) menetoszlopban szembemasirozik saját balszárnyával és eléri az országutat. Ugyancsak nyomorúságos mozdulat volt! Szerencsétlenségemre, azt hittem, hogy jobbszárnyamon lévő lovasságom, mely teljesen túlszárnyalta az ellenséget, negyedfordulattal az oldalába ront. Én pedig (az előbb említett) három zászlóaljat leküldtem a faluba, hogy a sövények közt rejtőzve, tőle telhetően támogassa a lovasságot.

A jobbszárnyon vezénylő Pekrynek meghagyta, vigye véghez ezt a tervet. Pekry tábornok megindította lovasságát és csapatonként szállította át egy halastó rombadőlt gátján. Míddőn a túlparton sorakoztatott, odament Ebeczky brigadéros és azt magyarázta neki, hogy a parancs kiadásakor én aligha ismertem a terepet: hátuk mögött a rombadőlt gát nagyon veszélyes. Pekry visszavitte lovasságát s egy tisztet küldött hozzám, jelentse, minő nehézségre bukkant a parancs kivitelénél.

Míg ez történt, a karabélyosaim által megszállt magaslatra mentem, hogy jobban megismerjem, milyen úton közlekedhetik tartalékomban a harcvonallal. Bercsényit találtam ott, ki ilyen esetekben kényes volt hatáskörére. Elmondtam intézkedéseimet. Megtámadtarásomra nem számíthattam. Valóban Heister tábornoknak egyéb gondja se volt, mint hogy Trencsénbe vonuljon vissza, mert látta, hogy kéme félrevezette s egész sereggel áll szemben.

Pekry szálnalmas mozdulata alkalmával Pálffy figyelmeztette Heistert, hogy ennek a lovasságnak viselkedése nem valami magabiztosságra vall: kísérletül, kockázat nélkül küldje rájuk egy-két eskadron támogatásával a rácokat. Heister beleegyezett... Míg Bercsényivel beszéltem, ő hívta fel figyelmemet erre a mozdulatra.

Rögtön a centrumhoz vágtattam, hol tábori ágyúim álltak. A tüzelés megkezdődött. Az országúton álló lovasezredek menten visszakergették a rácokat.

De a jobbszárny gyalogsága minden ok nélkül megfutott. Ki-ki túl akart lenni az árkokon s látom, hogy egy pillanat alatt az egész mögöttes terület tele van szétszórt menekülőkkal.

Gondoltam, a tartalék karabélyosokkal még segíthetek. Rohantam a vízmosta árkokon át. Közeledve látom, hogy már ennek az ezrednek eleje is hátrálni készül. Siettem, hogy megállítsam. A terepre nemigen ügyeltem, ráhagytam lovamra. Már két árkon ugrott át; a harmadik bizonyára nagyon közel volt, nem maradt rá ideje: teljes bukfencet vetett és menten kimúlt. Szerencsére oldalt vetetem magamat, de balszemem felett így is nagy zúzódot szenvedtem s eszméletem elhagyott. Lóra tettem s a csataterőről egy közeli erdőbe vittek.

Ott tudtam meg, hogy mindennek vége... Visszatértem a podgyászhoz, ezzel három mértföldet haladtam. Másnap Kis-tapolcsányba siettem. Ide állítottak be a gyalogság ezredei s jelentették, hogy összes csapataik széteszlottak az erdők, hegyek között.

Szálnalmasabb, gyalázatosabb vereséget meg nem értem! Következményeiben is ez volt a legszerencsétlenebb. — E gyászos nap után nem sikerült többé semmi.*

*

* Emlékezések, 178, 183, 185—188. lap. — A jobbszárny gyalogságának megfutamodását — a Fejedelem ezt nem látta — jelentékeny csatározás előzte meg. Bizonyos, hogy a sokszor felpanaszlott tudatlanság és fegyelmetlenség okozta a csatavesztést. Az 1711-i béketárgyalások alkalmával maga Pálffy beszélt a Fejedelemnek a csata részleteiről s arról, hogy évek előtt, Lipótvárnál, a Rákóczi által állított csapdából, tábornokai ügyetlensége folytán, hogyan csúszott ki a már megadásra kész császári sereg.

... Ebben a viszontagságban is, mint életem minden eseményében, felismertem a nagy igazságot, melyet minden ember emleget, de oly kevés hisz benne igazán, hogy: ember tervez — Isten végez. Hála és dicsőség neki mindörökké!*

Imádság

Ime, Uram, véghezvittem segítségeddel sáfárkodásom napját. Köteles számadással lépek eléd magam felől s azokról, kiket gondjaimra bízál. Perbe ne szállj velem, kérlek, ha igaznak nem bizonyulok Szined előtt]

Mezítelen jöttem ki anyámnak méhéből: most lefosztva rólam méltóságomnak dísze s eszméletem eltávozik, hamarosan olyan leszek, mint a halott. Virrassz értem megváltó Krisztusom s az Örök Atyának méltó dicséretét folytasd helyettem kegyelmesen!

Kezedbe ajánlom, Uram, lelkemet s mindazokat, kiket gondomra bízál: gondviselő Szemed vigyázzon és örködjék fölöttük, míg megadom nyomorúságos természetem adóját, látásom, gondom elborult és rámterült az álom.**

*

1942. XII. 27.

---

* Emlékezések, 214. l.

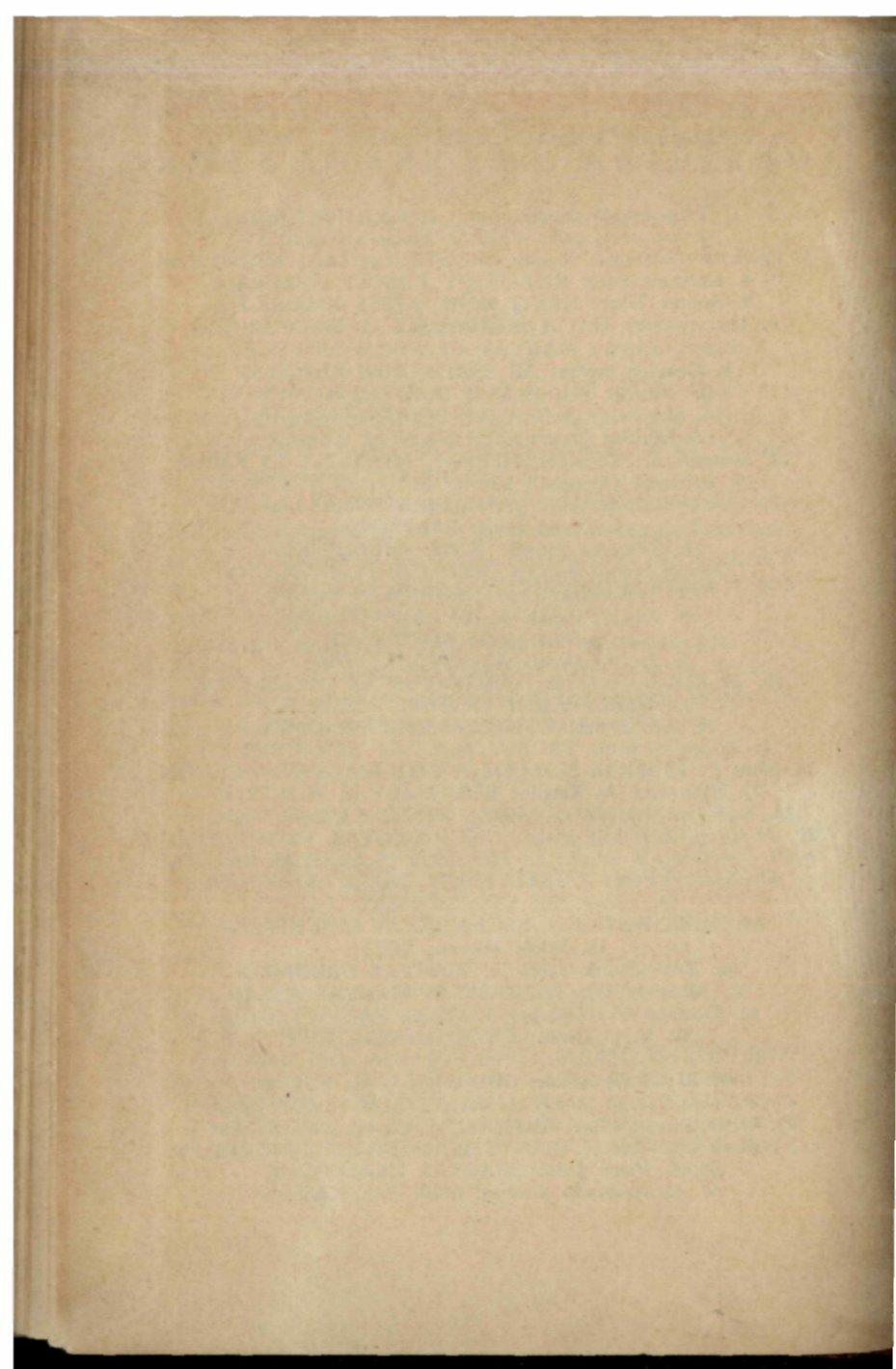
** A Fejedelem szerzette *Keresztény fejedelem fohászkodásai*-ból; párhuzamos latin és francia szöveg; közli a 13. oldalon jegyzett kiadvány függeléke, 394—395. l.

Fordításunkban mindenkor gondolatjel — jelzi, ha az eredeti szövegből kihagytunk. A zárójelbe írt szavak magyarázatul a fordító toldásai.

OFFICINA KÉPESKÖNYVEK

1. Trencsényi-Waldapfel Imre: A RÉGI PEST-BUDA
2. Ortutay Gyula: PARASZTSÁGUNK ÉLETE
3. Bárányné Oberschall Magda: MAGYARORSZÁGI MISERUHÁK
4. Kenyeres Imre: KISFALUDY KÁROLY AURORÁJA
5. Kardos Tibor: KÁLTÍ MÁRK KÉPES KRÓNIKÁJA
6. Domanovszky Gy.: A SZKITÁKTÓL A MAGYAROKIG
7. Rosner Károly: MAGYAR GRAFIKUS MŰVÉSZET
8. Genthon István: AZ ESZTERGOMI KINCSTÁR
9. Drescher Pál: A SZÉP MAGYAR KÖNYV
10. Say Géza: A BAROKK SZÉKESFEHÉRVÁR
11. Höllrigl József: RÉGI MAGYAR RUHÁK
12. Somogyi A.: SZÉKESFEHÉRVÁR, MŰVÉSZET ÉS VÁROS
13. Bárányné Oberschall Magda: MAGYAR BÜTÖROK
14. Ruzicska Ilona: A MAGYAR PORCELLÁN
15. Kovrig Ilona: PANNONIA
16. Kőszeghy Elemér: KASSA MŰEMLÉKEI
17. Pataky Mária: RÁKÓCZI FÖLDJE (KÁRPÁTALJA)
18. Truskovszky Dezső: POZSONYI SÉTÁK
19. Kampis Antal: MAGYAR FASZOBROK
20. Szilágyi János: AQUINCUM
21. Keresztury Dezső: BALATON
22. Ferdinandy—Gogolák: MAGYAROK ÉS DÉLSZLÁVOK
23. Makkay László: ERDÉLYI VÁROSOK
24. Biró József: KOLOZSVÁRI KÉPESKÖNYV
25. Palotay Gertrud: ERDÉLY MAGYAR NÉPMŰVÉSZETE
26. Sőtér I.: FRANCIA SZELLEM A RÉGI MAGYARORSZÁGON
27. Pásztoryné A. Katalin: RÉGI MAGYAR ÉKSZEREK
28. Széll Sándor: NAGYVÁRAD, SZENT LÁSZLÓ VÁROSA
29. Bárányné Oberschall Magda: RÉGI MAGYAR VASMŰVESSÉG
- 30/31. Trencsényi-Waldapfel I.: ERASMUS ÉS MAGYAR BARÁTAI
32. Kádár László: SZÉKELYFÖLDI TÁJAK ÉS FÜRDŐK
33. Pátzay Pál: SZINYEI MERSE PÁL
34. Kreilisheim György: RÉGI MAGYAR FÉNYKÉPEZÉS
35. Vörös Márton: PÉCS
36. Tápay-Szabó Gabriella: MAGYAR ÚRIHÍMZÉS
37. Sebestyén Ede: MOZART ÉS MAGYARORSZÁG
38. Domanovszky György: MAGYAR PARASZTBÜTÖR
39. Valló István: GYÓRI KÉPESKÖNYV
40. Trencsényi-Waldapfel Imre: PEST-BUDAI MŰZSA
41. Medriczky Andor: BUDAPEST RÉGI FÜRDŐI
42. Pálincás László: A RENAISSANCE MAGYARORSZÁGON
43. Fehér Géza—Göllner Aladár: MAGYAROK ÉS BOLGÁROK
44. Haiman-Kner György: A NYOMTATOTT BETŰ MŰVÉSZETE
- 45/46. Vayer Lajos: MAGYAR URALKODÓK
47. Domanovszky György: NÉPI FAZEKASSÁG

OFFICINA KÖNYVTÁR

1. PLATON: A LAKOMA
2. COLUMBUS UTAZÁSI NAPLÓJA
3. SAINT-SIMON: XIV. LAJOS UDVARA
4. PETŐFI SÁNDOR: UTI RAJZOK
5. MONTAIGNE GIDE VÁLOGATÁSÁBAN
6. CHAMISSO: SLEMIL PÉTER
- 7/8. MACHIAVELLI ÉS NAGY FRIGYES: A FEJEDELEM
9. MORUS TAMÁS: UTOPIA
10. ÉNEKEK ÉNEKE
- 11/12. MERCIER: A FORRADALMI PÁRIS
13. GÖRÖG KÖLTŐK
14. BETHLEN MIKLÓS ÖNÉLETÍRÁSA
15. II. RÁKÓCZI FERENC VALLOMÁSAI
- 16/17. SZÉCHENYI ISTVÁN 1848-as NAPLÓJA
18. RÉGI OLASZ NOVELLÁK
19. SZENT ÁGOSTON VALLOMÁSAI
20. MARCUS AURELIUS VALLOMÁSAI
- 21/22. VOLTAIRE: CANDIDE

ARS MUNDI

- REMBRANDT (CSEBI POGÁNY)
GIOTTO (FERDINANDY MIHÁLY)
EURÓPA FESTÉSZETE (BIRÓ JÓZSEF)
AZ IMPRESSZIONIZMUS KORA (CSABAI ISTVÁN)
SPANYOL FESTÉSZET (POHÁRNOK—TAKÁCS)
A JAPÁN FAMETSZET (TÓTH ERVIN)

KÉTNYELVŰ KLASSZIKUSOK

- HORATIUS NOSTER — MAGYAR HORATIUS
CATULLUS ÖSSZES KÖLTEMÉNYEI
VILLON NAGY TESTAMENTUMA
LATIN KÖLTŐK
HOMEROSI HIMNUSZOK
KALLIMACHOS HIMNUSZAI